

Ming Dönemine Ait Uygurca Ofisi Belgeleri - I

Mihriğül Helil*
(Pekin)

Özet: Çince ve Yabancı Dillerin Karşılaştırmalı Sözlüğü'ndeki (Huayi yiyu) 華夷譯語 Uygurca-Çince metinler genel olarak ilgili konularda saraya sunulan belgelerdir. Bu çalışma Ming döneminde yazılmış Uygurca Ofisi Belgeleri başlığıyla bilinen dökümanlardan toplam 90 belgeyi içermektedir. Makalemizde bahsi geçen Uygurca Belgelerin ortaya çıkmasındaki tarihi arka plan ve belgelerden hareketle Ming dönemindeki Batı Bölgeleri ve haraç sistemi üzerine geniş malumat oluşturmak amaçlandı.

Anahtar sözcükler: Huayi yiyu, Uygurca Ofisi Belgeleri, Eski Uygurca, Ming Hanedanı, Batı Bölgeleri

Abstract: Uyghur Documents of The Uyghur Translators Office Of The Ming Period

The Uyghur-Chinese Documents in Huayi yiyu 華夷譯語 are generally letters submitted to the palace on related issues. This study includes a total of 90 documents from the letters known as Documents from the Uygur Translators Office written during the Ming period. In this section of our article, we aim to provide a historical background on the emergence of these Documents and to provide extensive information on the western regions and the tribute system in the Ming period based on the letters.

Keywords: Huayi yiyu, Documents of the Uyghur Translators Office, Old Uyghur, Ming Dynasty, Western Regions

* Institute of Ethnology and Anthropology, Chinese Academy of Social Sciences, mireguli@cass.org.cn; ORCID ID: 0000-0003-4666-0576.

Giriş

Ming Hanedanı etrafındaki ülkelerle yakın temasta bulunmak, ilişkilerini geliştirmek gayesiyle çevirmen ve tercüman yetiştirmeye büyük önem vermiştir. Ming imparatorları, yabancı ülkelere gelen elçileri ağırlamak ve sözlü olarak ilişkileri düzenlemek için Tercümanlar Ofisi (Huitongguan) 會同館, tercüman ve çevirmen yetiştirmek ve sarayda tercüme faaliyetlerini gerçekleştirmek için de 1407 yılında Yabancılar Birimi ya da Çevirmenler Ofisi (Siyiguan) 四夷館¹ gibi kurumları tesis etmişlerdir. Yabancılar Birimi'nde; Dada (Moğolca) 韃靼², Nüzhi 女直 (Curçence)³, Xifan 西番 (Tibetçe)⁴, Xitian 西天 (Sanskritçe)⁵, Huihui 回回 (Farsça)⁶, Gaochang 高昌 (Uygurca)⁷, Boyi 百譯⁸, Miandian (Birmanca) 緬甸,

¹ Yabancılar Birimi (Siyiguan) 四夷館; yabancı bölgelerden gelen çeşitli belgelerin kabulü, işlenmesi ve yabancı dillerin öğretiminden sorumlu olan bir devlet dairesidir. Buradaki Çince guan 館 karakteri Farsça Ofisi Sözlüğü'nde *maktab* "okul" olarak kaydedilmiştir (Liu 378), fakat bu kurumun üstlendiği görevler göz önünde bulundurulursa "ofis, oda ya da büro" olarak adlandırmak daha makul olacaktır.

² Uygurca Ofisi Sözlüğü'nde Dada 韃靼 kelimesi Uygurca *Mongğul* "Moğol" olarak geçmektedir.

³ Uygurca Ofisi Sözlüğü'nde Nüzhi 女直 kelimesi Uygurca *Curçen* şeklinde geçmektedir.

⁴ Uygurca Ofisi Sözlüğü'nde Xifan 西番 kelimesinin Uygurca biçimi *tibüt*'tür, burada bahsedilen dil ise Tibetçedir.

⁵ Uygurca Ofisi Sözlüğü'nde Xitian 西天 kelimesinin Uygurca biçimi *Endeke* olarak geçmektedir ve Hindistan'ı göstermektedir, buradaki mevzubahis dil ise Sanskritçedir.

⁶ Ming dönemi Çin kaynaklarında Huihui ifadesi genelde Müslümanları göstermektedir. Bu zamanlardaki Çinlilerin düşüncesine göre Arap alfabesini kullanan Orta Asya halklarının kullandığı dil Huihuiwen 回回文, yani Müslüman dili olarak adlandırılmıştır, bu alfabeyle yazılan dil ise Farsçadır.

⁷ 1984'te Pekin'de yayımlanan sözlüğün başlığı Çince (Gaochang Guan Zazi) 高昌館雜字 ve Uygurca *İdikut Mehkimisi Sözlüğü* olarak verilmiştir. 2012'de Mağfiret Kamal Yunusoğlu tarafından İstanbul'da yayımlanan eserin başlığı *Ming Hanedanı Tercüme Odası Tarafından Hazırlanan Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü* olarak verilmiştir. Her iki kaynakta Çince *Gaochang* kelimesi İdikut olarak çevrilmiştir. Fakat ne var ki, Gaochang genelde bir yer adıdır, İdikut ise Uygur hükümdarının aldığı unvandır. Çince kaynaklardan öğrendiklerimize göre, Gaochang; Uygurların başkenti olan Karakoço'yu göstermekle kalmıyor, aynı zamanda Weiwuer'a 畏兀儿 benzer şekilde genel olarak Uygur bölgesi için de kullanılıyor. *Uygurca Ofisi Belgelerindeki* Çince kısmında 4 kez geçmekte olan *Gaochang* 高昌 kelimesine karşılık olarak Uygurca *uyğur* kelimesi görülmektedir, aynı biçimde Uygurca Ofisi Sözlüğü'nde de *Gaochang* için Uygurca kelime *uyğur* ve kelimenin Çince okunuşu

Babo 八百 (Lannaca) ve Xianluo 暹羅 (Siam = Tayca) gibi diller için ayrı ayrı ofisler kurulmuştur.

Tercümanlar Ofisi'nde (Huitongguan) 會同館 tercümanlık yapan görevlilerin sayısı 60'tı, bunların içinde 7 tane Farsça tercümanı, 2 tane Uygurca tercümanı bulunuyordu (Li 2017: 58). Bu tercümanların statüsü yüksek değildi, geliri de düşüktü. Bu sebepten iyi eğitim görmüş, kendisini geliştirmiş kişiler bu ofislerde çalışmak istemezlerdi. Bu kurumda çalışanlar genelde Siyiguan'de 9 sene eğitim görmüş, fakat sınavlardan geçemeyen kimselerden oluşuyordu.

Yabancılar Birimi (Siyiguan) 四夷館 ise yabancı bölgelerden gelen çeşitli belgelerin kabulü, işlenmesi ve yabancı dillerin öğretiminden sorumlu olan bir kurumdu. Farsça ofisinde 24, Uygurca ofisinde 30 kişi bulunmaktaydı (Li 2017: 59). Huitongguan gibi bu kurumun da statüsü yüksek değildi. Bu kurumda çalışanlar 9 senelik dil eğitimi alıyordu; fakat çoğu personel, sorumlu oldukları dili iyi düzeyde öğrenemiyordu, çünkü buradaki dil öğrencilerinin kabulünde liyakat azdı, işe alımlar babadan oğula geçme tarzındaydı. Dil öğrenme metotları da zayıftı, sadece sözcükleri ve metinleri ezberlemekle sınırlıydı.

Yabancılar Birimi'nde “Çeşitli Karakterler” (zazi) 雜字 başlığını taşıyan sözlükler ve “Gelen Belgeler” 來文 başlığını taşıyan metinler derlenmişti. Ming döneminde “Çince ve Yabancı Dillerin Karşılaştırmalı Sözlüğü (Huayi yiyu) 華夷譯語” başlığını taşıyan bu dil malzemelerinin birkaç kere derlendiği bilinmektedir, buradaki sözlük ve belgelerin sayısı ile içeriği derlendikleri zamana göre farklılık göstermektedir. Bunlar;

1. Çince ve Yabancı Dillerin Karşılaştırmalı Sözlüğü (Huayi yiyu) 華夷譯語. İmparator Hongwu'nun (洪武 1368-1398) fermanıyla Huo Yuanjie 火原潔 ve Mashayihe 馬沙亦黑 tarafından 1382 yılında hazırlanmaya başlanmış, 1389 yılında tamamlanmıştır. Bu

Weiwuer 畏兀儿 olarak geçmektedir. Bunlardan anlaşılana buradaki *Gaochang* kelimesi yer adından daha çok kavim adı ya da dil adıdır.

⁸ Uygurca Ofisi Sözlüğü'nde Boyi 百譯 kelimesinin Uygurca biçimi Bayi olarak geçmektedir, burada mevzubahis dil ise Dai dilidir.

lügatte 844 sözcük bulunmaktadır, ayrıca Çince karakterlerle yazılmış Moğolca metinler yer almaktadır. Bu metinlerin orijinal metne göre Çince karakterlerle okunuşunun yapıldığı görülür ve gramer bakımından düzgündür. Bu sözlükteki dil malzemesi sadece Moğolcayla sınırlıdır.

2. Yabancılar Birimi'nde hazırlanan “Çince ve Yabancı Dillerin Karşılaştırmalı Sözlüğü (Huayi yiyu) 華夷譯語” . Bu koleksiyonda yer alan sözlüklere sürekli olarak sözcük ekleme veya çıkarma işlemi yapılmıştır. Bu koleksiyondaki sözlüklerde yabancı dildeki sözcüklerin hem orijinal şekli hem de Çince karakterlerle okunuşu ve anlamı verilmiştir. Ayrıca belge ve fermanlardan oluşan metinler de bulunmaktadır, bu metinlerin çoğu orijinal dilinde ve Çince çevirisi ile verilmiştir, ancak gramer bakımından hiçbiri düzgün değildir.

3. Tercümanlar Ofisi'nde telif edilen “Çince ve Yabancı Dillerin Karşılaştırmalı Sözlüğü (Huayi yiyu) 華夷譯語” . Koleksiyonda herhangi bir metin bulunmamaktadır, sadece sözlüklere yer verilmiştir. Burada yabancı dildeki sözcüklerin orijinal yazımı kaydedilmemiş; fakat Çin yazısıyla okunuşu ve anlamı verilmiştir (Shōgaito 1984: 51-172).

4. Tercümanlar Ofisi'nde (Huitong Siyiguan) 會同四譯館 hazırlanan sözlüklerdir. Bu gruptaki dil malzemeleri hakkında açık bir bilgiye sahip değiliz (Li 2015: 25-26).

Yabancılar Birimi, ilk kurulduğunda Guozijian'den 國子監⁹ 38 öğrenci seçilmiş ve burada dil öğrenmeye başlamışlardır. *Yabancılar Birimi Üzerinde* (Siyiguan Kao) 四夷館考 adlı kaynakta şu ifadeler vardır: “Siyiguan kurulduğunda her şey ayrıntılı düşünülmüştür. O zamanlarda bu kurumda çalışan hocalar yabancı memleketlerden gelmiş ve bizim yetenekli evlatlarımız dil öğrenmeleri için buraya seçilmiştir 此四夷館之設，猷慮具弘遠也。當是時，為館傅者多征自外國，簡吾子弟之幼穎者而受學焉.” Buradan anlaşılan ilk zamanlarda bu kurumda çalışan hocalar söz konusu dili ana dili

⁹ Guozijian: İmparatorluk Okulu, İmparatorluk Akademisi, Milli Akademi veya Ulusal Akademi anlamlarına gelir. Sui Hanedanından (581-618) sonra Çin'de yüksek öğretimin merkezi olmuştur.

olarak kullanan kimselerdi, daha sonra bu kurumda bir gelenek oluştu; bu hocaların Çin’de yetişen evlatları ve bu dilleri öğrenen Çinliler buradaki işleri devam ettirmeye başladılar, bu yüzden bu kurumdaki görevlilerin sorumlu oldukları dildeki becerileri gittikçe zayıfladı.

Yabancılar Birimi; Hanlinyuan’e 翰林院¹⁰ bağlı olan Tören Tapınağı’nın 太常寺 idaresinde olmuştur. Siyiguan’e öğrenci seçimi 6 senede bir gerçekleştirilen sınavlarla olmuştur. 1465 yılında Siyiguan’daki öğrencilerin sayısı 154’e ulaşmıştır (Li 2017: 44). Öğretim disiplini çok sıkıydı, öğrencilerin kelime ve metinleri ezberlemeleri gerekmekteydi, sık sık da ara sınavlar yapılırdı (Liao & Sun 2016: 85).

Yabancılar Birimi Düzeni (Siyiguan Ze) 四譯館則 adlı kaynakta şunlar kaydedilmiştir: “Eskiden, yabancı dillerdeki bütün sözcüklerin öğretilmesine önem verilmiştir; fakat ferman ve belgelerin öğretilmesine önem gösterilmemiştir, bunlar yeterince önem kazanmamıştır. Bundan sonra mutlaka (sözlük, ferman ve belge) bu üçü hep beraber öğretilmeli, yani 1. ayda fermanlar, 2. ayda belgeler öğretilmelidir. 往昔專攻一切番漢雜字，而不及誥敕、來文、恐殊非急務。今後務將三者並行肆習，如正月習誥敕，則次月習來文。”

Buradaki bilgilere göre Yabancılar Birimi’nde Çince ve yabancı dillerin karşılaştırmalı sözlükleri hazırlanmış, belgeler ve fermanlardan oluşan metinler derlenmiş ve bunlar dil öğretimi için kullanılmıştır. Bu derlenen metinler genelde “Gelen Belgeler 來文” olarak adlandırılmıştır.

Bu metinler Ming dönemindeki çeşitli etnik grupların dili, tarihi ve kültürü açısından önemlidir. Çalışmamızda bahsi geçen belgeler ise Ming Hanedanı ile Batı Bölgeleri arasındaki ilişkileri göstermektedir.

¹⁰ Hanlinyuan, yani Hanlin Akademi: 8. yüzyılda Tang Hanedanlığı döneminde (618-907) başkent Chang’an’da imparator Xuanzong tarafından kurulan akademik ve idari yapıdaki yüksek öğrenim kurumuydu. Aynı zamanda Edebiyat Koleji ve Yazarlar Toplumu olarak da tercüme edilmiştir.

1581 yılında Yabancılar Birimi'nin Yardımcı Bakanı (Shaoqing) 少卿 Wang Zongzai 王宗載 mevcut materyalleri kullanarak “Siyiguan Hakkında Tespitler (Siyiguan Kao) 四夷館考” adlı kitabı yazmış ve öğrencilere yabancı ülkelerin tarihi, kültürü ve onların Ming Hanedanı ile olan ilişkileri hakkında bilgiler vermiştir. Bu kaynakta şunlar kayıtlıdır: “(Uygurca Ofisinin sorumlu olduğu bölgeler) doğuda Komul, batıda Hirat, güneyde Hoten, kuzeyde Oyrat ve güneydoğuda Suzhou ile sınırlıydı. Buradaki halkın boyu uzun, gözleri derin, burnu uzun, saçları örgülü, elbiselerinin kolu çok geniş ve güzeldir. Tanrıya ve Buda'ya inanırlar, yazıları Moğol yazısına benzerdi, onların dilinde Müslümanca (Farsça) alıntı kelimeler çoktur. Atı hem yemek hem de binek olarak kullanırlar. Ayrıca (bu ofis) Komul, Liuchen, Anding, Aduan, Quxian, Handong, İlibalık (ve) Hirat'tan da sorumludur. Bunlardan Komul, Koço'ya yakın olduğu için çevirmenlik işlerinden mesuldü. Komul'da da birçok Müslüman vardır, onlar haraç sunmak için geldiklerinde Müslüman (Farsça) yazısı da kullanırlar, bu durumda Müslüman dili ofisi (onlardan) sorumlu oluyordu. Bu işlemler (gelen yazının diline) göre değişiklik gösterebilir.東至哈密，西連亦力把力，南抵於闐，北接瓦刺，東南至肅州。其人貌類高麗，目深鼻高，辮發後垂，衣尚錦繡，俗事天神，信佛法。字書亦有真草，頗似韃靼字，亦常借用回回語言。貴食馬，好騎射。附哈密、柳陳、安定、阿端、曲先、罕東、亦力把力、黑婁於後。哈密地近高昌，本屬高昌，館譯審。但其中多回回人，入貢時亦有用回回字者，故又屬回回館，此當臨時分別也。” (王宗載 1924: 四夷館考，日本東方學會鉛印本，甲子夏六月).

Bu kaynaktaki bilgilere göre Uygurca Ofisinin esas olarak doğuda Komul'dan batıda Hirat'a, güneyde Hoten'den kuzeyde Oyrat'a ve güneydoğuda Suzhou'ya ulaşan geniş bir bölgeden sorumlu olduğu görülebilir. Uygurca Ofisinin sorumlu olduğu bölgeleri göz önünde bulundurduğumuzda bahsi geçen mıntıkayı, Uygur yazısının 15. ve 16. yüzyıllarda kullanıldığı sahalar olarak düşünebiliriz.

1. Ming Dönemi (1368-1644) Batı Bölgelerinin Tarihine Genel Bakış

Ming döneminde derlenmiş olan bu Belgeleri anlam bakımından daha iyi kavramak için belgelerin ortaya çıktığı dönemin tarihinin ve coğrafi özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir.

Uygurca Ofisinin sorumlu olduğu bölgeler genel itibariyle Çin kaynaklarında Batı Bölgeleri olarak adlandırılan geniş topraklardı. Batı topraklarının kapsadığı saha şu şekildeydi: Doğuda Anding, Handong, Quxian gibi Hexi bölgesindeki Budist Uygurlardan oluşan garnizonlar, Doğu Çağatay Hanlığı ile Ming Hanedanı arasında uzun sürecek tartışmaların meydana gelmesine sebep olan Komul şehri, Doğu Çağatay Hanlığına bağlı Turfan, Koço, İlibalık gibi şehirler, Manglay Suye bölgesinde Çağatay Hanlarından bağımsız olarak kendi otoritesini ilan eden Duğlat beylerinin yönetimindeki Aksu, Hoten gibi şehirler, batıda ise Timurluların yönetimi altındaki Hirat ve Bedehşan, daha batıda ise Osmanlıyı ifade eden Rum ülkesi.

Temuçin, 1206'daki büyük kurultayda Cengiz unvanıyla Moğolların hanı ilan edilmiştir, bir yıl sonra (1207) topraklarını oğulları arasında paylaşmıştır. Buna göre ikinci oğlu Çağatay'ın yönetimine Altay Dağları civarını bırakmış, böylelikle Çağatay Ulusu oluşmaya başlamıştır. Zamanla Çağatay Hanlığı'nın sınırları doğuda Turfan ve Beşbalık başta olmak üzere Uygur şehirlerine; batıda Amuderya'ya; kuzeyde Balkaş Gölü'ne; güneyde Hindistan ve Tibet sınırlarına kadar genişlemiştir. Hanlığın merkezi ilk dönemlerdeki İli Vadisinden şehir hayatının daha geliştiği Mâverâünnehir bölgesine taşınmıştır. Hanlığın hakim olduğu geniş saha ekonomik hayat, din ve kültür özellikleri bakımından birbirlerinden farklılık göstermekteydi. Çağatay hanı Tarmaşirin'in (1331-1334) İslam'ı kabul etmesi Çağataylılarda bir bölünmeye yol açtı: kendi halefleri batıda Müslümanlığa devam ederken, doğudaki birçok Moğol boyu Budist, Hristiyan ve Şamanist kabileler hâlinde kaldılar. Bununla beraber Çağatay hanlarının hakimiyeti Mâverâünnehir bölgesindeki emirlerin güçlenmelerini takiben zayıflamıştır. 14. yüzyılın ortalarından itibaren Barlas boyunun emirleri Çağatay Hanlarını kukla hükümdar hâline düşürmüş, en sonunda Çağatay Hanları Mâverâünnehir başta olmak üzere batı

toprakları üzerindeki hakimiyetini tamamıyla kaybetmiştir, üstelik hanlık dağılıp yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Bu durumda İli Vadisindeki Duğlat emirleri 1347 yılında Tuğluğ Timur'u Han ilan etmiş, böylece Doğu Çağatay Hanlığı kurulmuştur.

Doğu Çağatay Hanlığı; Moğolistan, Manglay Suye ve Uygur bölgesi olmak üzere üç bölgeden oluşmuştur. Moğolistan terimi ise, farklı dönemlerde farklı bölgeleri göstermek için kullanılmıştır. Mesela Câmîu't-tevârîh'te geçen Moğolistan; Onon, Kerulen nehirleri ve Burhan Dağı'ndan Jin Hanedanı sınırlarına kadar uzanan sahaları, yani bugünkü Moğolistan Platosu'nun doğu kısımlarını göstermekteydi (Qiu 2019: 24). Çağatay Hanlığı'nın son dönemlerindeki Moğolistan; doğuda Altay Dağlarından batıda Talas Nehri'ne, kuzeyde Balkaş Gölü'nden güneyde Tianshan Dağlarına kadar olan arazileri kapsamaktaydı, bölgedeki en önemli yerleşim yeri Yedisu Vadisiydi. Moğolistan, 14.-16. yüzyıllar arasında Çağatay hanları için merkez durumundaydı. 15. yüzyılın ortalarından itibaren Özbek, Kazak, Kırgız ve Oyratların güçlenmesi ve onların bölgede kendi otoritelerini oluşturmaya başlamasıyla Çağatay hanları merkezlerini önce güneydeki Aksu'ya, daha sonra ise doğudaki Turfan'a taşımaya mecbur kalmıştır. Yarkent Hanlığı'nın (1514-1680) başlarında Çağatay Hanları Moğolistan'ı geri alma girişiminde bulunmuşlar ancak daha sonra bölgede Kazak, Kırgız ve Oyrat kuvvetlerinin güçlenmesi nedeniyle bölgedeki siyasi nüfuzlarını tamamıyla yitirmişlerdir. "Moğolistan" ise bu bölgeler için artık kullanılmamaktadır.

Moğolistan bölgesi, 14. yüzyılın sonlarından 15. yüzyılın başlarına kadar Doğu Çağatay Hanlığı'nın merkezi durumundaydı. Ming dönemine ait Çince ilk kaynaklarda hanlık; Beşbalık (Bieshibali) 别失八里 olarak kaydedilmiştir, 1418 yılına ait kayıta şu ifade vardır: "(Onlardan) Veys, küçük kardeşi Nakşıcahan'ı öldürüp kendini han ilan etti ve ülkesini batıya taşıdı, devlet adı İlibalık 亦力把里 oldu." (Chen & Meng & Gao 2010: 910). Ming Hanedanı kayıtlarına göre Çağatay hanları yönetim merkezini

Beşbalık'tan İli Vadisinde bulunan İlibalık'a taşınmıştı, fakat Farsça kaynaklarda bu durum hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Doğu Çağatay hanları konargöçer hayatı devam ettirmişlerdir, bu sebeple hanlar için Beşbalık ya da İlibalık gibi belirli bir yönetim merkezinin olmadığı anlaşılabilir, hanlar kendi otağlarını farklı bölgelerde kuruyordu. Şehir adı olan Beşbalık çok eski zamanlardan beri bilinir fakat İli Vadisinde bulunan İlibalık adında bir yer adına başka hiçbir kaynakta rastlanılmamıştır. Şehirde yaşayan Çinli tarihçilerin gözünde Çağatay hanları da Beşbalık ya da İlibalık gibi belirli yerleşim merkezlerinde yaşamalıydılar. Qu Qiang başka hiçbir kaynakta karşılaşılmayan İlibalık'ın Çinli tarihçilerce bir yer adı olarak kaydedilmesini şu şekilde açıklamaktadır: 1. Çinli tarihçiler Çağatay hanlarının daha çok İli Vadisinde yaşadığını göz önünde bulundurarak burada İlibalık adında bir şehrin olduğunu düşünmüşlerdir; 2. Çinli tarihçilerin düşüncesindeki bu şehrin adı çok eski zamanlardan beri bilinen yer adı olan Beşbalık'ın yapısına göre oluşturulmuştur. Nitekim bu bölgedeki birçok yer adında rastlanılan “(...)+balık” yapısındaki Eski Türkçe balık kelimesi “şehir” anlamındadır (Qu 2024: 144).

Doğu Çağatay Hanlığı için ikinci önemli bölge ise Tianshan Dağlarının güneyindeki Manglay Suye olarak adlandırılan bölgeydi. Bu bölgenin doğusunda Bügür ile Küsen; kuzeyinde Issık Göl; güneyinde Çerçen; batısında Fergana Vadisi bulunuyordu. Bölgenin merkezinde Taklamakan Çölü vardı, bununla birlikte bölgede Küsen, Bay, Aksu, Uç, Kaşgar, Yarkent, Hoten, Lop ve Ketek başta olmak üzere vaha şehirleri bulunmaktaydı. Doğu Çağatay Hanlığının kurucusu Tuğluğ Timur, bölgede büyük etkiye sahip olan Duğlat boyu emirlerinin desteğiyle hakimiyetini kurabilmiştir. Böylelikle Duğlat boyu da hanlıkta itibar görmüştür, ayrıca Manglay Suye bölgesi Duğlat boyuna bağışlanmıştır, bölgenin tam ortasında yer alan Aksu ise Manglay Suye'nin merkezi olmuştur. 15. yüzyılda Lop ve Ketek bölgeleri bizzat Çağatay hanlarının idaresi altına geçmiştir, Esen Buga'nın döneminde (1429-1462) Duğlat emirleri düzeni korumak için kendi toprağı olan Aksu'yu Esen Buga'nın idaresine teslim etmiştir, neticede Duğlat beylerinin merkezi Aksu'dan Kaşgar'a taşınmıştır.

15. yüzyılın sonlarında ise Duğlat boyundan Ababekr, Çağatay hanlarından tamamen ayrılarak Yarkent'te kendi hakimiyetini kurmayı başarmıştır (Wei 1994: 4).

Doğu Çağatay Hanlığı'nın doğu bölümünde Turfan merkezli Uygur bölgesi bulunuyordu. Burası, Moğolların güçlenmesinden önceki Koço Uygur Hanlığı topraklarıydı. Koço Uygur hükümdarı İdikut Barçuk Art Tegin, Cengiz Han'a tabi olmuştur. Yuan Hanedanı'nın Çağatay ve Ögeday hanzadeleriyle olan çarpışmasında Uygur bölgesi çatışma sahalarından biri olmuştu, bu sebepten Uygur İdikut'u Yuan topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. Turfan bölgesinde keşfedilen Moğolca belgelere göre Çağatay Hanlığı Uygur bölgesini Yuan Hanedanından aldıktan sonra burayı bir İdikut unvanlı görevliyle yönetmiştir (BTT XVI: 173). Bu sahada, Çağatay Hanlığı'nın başka bölgelerinde olduğu gibi İslam dini değil Budizm inancı hâkim olmaya devam etmiştir. Bu durum, Uygur bölgesinin hâlâ kendini yönetme yetkisine sahip olduğunun işaretlerinden biridir. Tuğluğ Timur'un oğlu Hızır Hoca'nın saltanatı döneminden (1389-1403) Veys Han'ın saltanatı dönemine (1417-1429) kadar olan zaman içinde Çağatay hanları Uygur bölgesini bizzat yönetmeye başlamıştır, keza bu bölge Çağatay Hanlığı'nın önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir.

Uygur bölgesinin merkezinde Koço, Turfan ve Lükçün; batısında Çalış bulunuyordu. 1283 yılında Yuan Hanedanı bölgede Beşbalık ve Koço'da birer tane Güvenlik Dairesi (Xuanweisi Si) 宣慰司¹¹ kurmuştu, fakat Turfan'da keşfedilen 1290/1302 yıllarına ait T III Murtuq 253 numaralı belgede tuva y(a)rlıqıntın "(Çağatay Hanı) Duva Han'ın buyruğundandır." (Keskin 2020: 510) ifadesi bulunmaktadır. Bundan başka Nr. 76 numaralı Moğolca belge, Çağatay Hanı Kepek Han'ın 1326 yılına ait fermanıdır ve Nr. 74 numaralı Moğolca belge, Yisüntimur'un emrine göre Timur Satılmış'ın düzenlediği fermanıdır. Bütün bunlar, 14. yüzyılın

¹¹ Güvenlik Departmanı olarak tercüme edebileceğimiz bu kurum sınır bölgelerinin askeri ve sivil işlerinden sorumluydu.

başlarında Çağatay hanlarının Uygur bölgesini hakimiyetleri altına aldığını göstermektedir.

Doğu Çağatay Hanlığı bazen Fergana bölgesindeki Ahsikent, Kasan, Özkent, Endican gibi şehirleri de itaat altına almıştır ancak Timurlular daha sonra buraları ele geçirmiştir. Bununla birlikte Çağatay Hanları 15. yüzyılın sonlarına doğru Ming Hanedanı'nın koruması altındaki Komul bölgesini kendi hakimiyetleri altına almayı başarmıştır.

Tuğluğ Timur (1347-1363) ve İlyas Hoca (1363-1365), Doğu Çağatay Hanlığı'nın kuruluş dönemi hanlarıydı, ayrıca bu dönem hanlığın güçlendiği dönemdir. Tuğluğ Timur, küçük yaşta tahta çıkmasına ve onun tahta çıkmasına yardımcı olan Duğlat boyu emirlerine büyük imtiyazlar vermesine rağmen Duğlatların kendi hakimiyetine bir tehdit olmasına hiç müsaade etmemiştir. Duğlat emirleri, kendilerine bağlılanan Aksu merkezli Tarım Vahası'nda kendi hakimiyetlerini kurmuştur. 1347 yılında Duğlat emiri Bulacı, 18 yaşındaki Tuğluğ Timur'u Aksu'da han ilan etmiştir. Kısa süre sonra Tuğluğ Timur Beşbalık'tan İli Vadisi'ne kadar uzanan Moğolistan bölgesinde güçlü bir hakimiyet kurmuştur. Turfan bölgesinden Tuğluğ Timur'a ait Moğolca fermanlar bulunmuştur (BTT XVI: 173), belgelerde bu bölgenin Tuğluğ Timur'un yönetimi altında olduğu anlaşılıyor. Çağatay Hanlığı doğu kısımlarını sağlam bir şekilde yönetimi altına aldıktan sonra batıya iki kez saldırı düzenledi ve Mâverâünnehir bölgesini ele geçirdi. Buralarda kendi yönetim sistemini kurmuşsa da daha önceden bölgede bulunan kuvvetli emirlerin yerini almayı başaramadı. Kısa müddet sonra Tuğluğ Timur'un ölmesini takiben bu yönetim sistemi Emir Timur tarafından sona erdirildi. Tuğluğ Timur'un halefi olan ve sadece üç sene hanlık yapan küçük yaştaki İlyas Hoca ise Hanlığın doğusunda da batısında da kendi idaresini sağlam bir şekilde kuramadı ve sonuçta Duğlat boyundan Kamerüddin tarafından öldürüldü (Wei 1994: 34-35).

İlyas Hoca'nın öldürülmesinden Hızır Hoca'nın han ilan edilmesine kadarki 24 sene (1365-1389) içinde Doğu Çağatay Hanlığı'nda hanlık makamı boş kalmış, bölünmüş ve parçalanmış bir vaziyet meydana gelmiştir. Bu dönem içinde Duğlatlardan emir

Kamerüddin, Kerait boy beyi Kepek Timur ve Arkanut boyu beyi Anka Tura, Doğu Çağatay Hanlığında gerçek söz sahibi olmuşlardı, bunlardan Kamerüddin nerdeyse tüm Moğolistan'ın hükümdarı haline gelmişti. O, Moğolların gözünde hiçbir zaman meşru olmasa da Timur'un 1370 ve 1380'lerde Moğolistan'ı istila etmesine kadar yirmi yıldan fazla bir süre Moğolistan'da iktidarda kaldı. Bu sırada Kepek Timur 1371 yılında Emir Timur tarafından Moğolistan'ı yönetmesi için atanmış; fakat aynı sene baş kaldırmış ve Emir Timur tarafından yok edilmiştir (Qu 2024: 126). Bununla birlikte Yedisu Vadisi'nde konargöçer olarak yaşayan Arkanut boyundan Anka Tura ve Namun, 1389 yılında Komul'a hükümdarlık eden Çağatay soyundan Ğunaşiri'yi bulmuşlar ve onu han ilan edip onun nüfuzundan yararlanarak Timur'a karşı güç oluşturmayı düşünmüşlerdi. Bu gayeyle Ming imparatoruna belge gönderip Ğunaşiri'nin kendilerine gönderilmesini rica etmişlerdi ancak çok geçmeden 1390 yılında Timur Balkaş Gölü civarındaki Karatal'da Anka Tura'yı tümüyle mağlup etmiştir (Kim 1991: 89-96). Hemen hemen aynı tarihte Duğlat boyundan Bulacı'nın oğlu Hodaydad, Tuğluğ Timur'un bir diğer oğlu Hızır Hoca'yı Doğu Çağataylara han ilan etmiştir.

Bu dönem içinde Manglay Suye ve Uygur Bölgelerindeki yerel beyler kendi başlarına buyruk yönetmişlerdir. Emir Timur, Fergana bölgesini ele geçirmiş, burasını Çağatayların egemenliğinden almış, keza Doğu Çağatay Hanlığı'na çok kez sefer düzenlemiş, hanlığı kendi hakimiyeti altına almaya çalışmıştır. Emir Timur'un ordusu 1371 yılında doğudaki Uygur bölgesine kadar gitmiştir (Qu 2024: 125). Tüm bunlara rağmen Doğu Çağatay Hanlığındaki Kamerüddin ve Anka Tura gibi güçler bölgenin coğrafi şartlarına uygun oldukları için Emir Timur'un gerçekleştirdiği seferlerde ona karşı ciddi zararlar verebilmişlerdi. Emir Timur kukla bir hükümdar vasıtasıyla Moğolistan'daki hakimiyetini devam ettirmeyi planlamış ancak onun tayin ettiği kukla bir hükümdar olan Kepek Timur'un ona yüz çevirmesi, bu fikrinden vazgeçmesine neden olmuş ve bölgeye yönelik seferlerini sadece yağma amacıyla gerçekleştirmiştir. Bu durum bölgenin nüfusunun

azalmasına, kültürel ve ekonomik olarak gerilemesine sebebiyet vermiştir.

Hızır Hoca'nın 10 sene süren saltanatı döneminde (1389-1399) Doğu Çağataylar istikrara kavuşmuş, Hızır Hoca, Emir Timur'a kendi kızını vererek barış sağlamıştır.

Duğlat emiri Hudaydad Doğu Çağataylılarda büyük güç sahibi olmuştu, O; Hızır Hoca, Şame-i Cihan (1399-1407), Muhammed (1408-1415), Nakş-i Cihan (1415-1418), Şir Muhammed (1421-1424) ve Veys Han (1418-1421, 1424-1432) olmak üzere 6 han tahta çıkartmıştır (Wei 1994: 37-38). Hızır Hoca, Hudaydad'ın onu tahta çıkarması için gösterdiği gayretlerden dolayı ona 12 çeşit ayrıcalık (mansıp) bağışlamıştır (Mirza Haydar Duğlat 2006: 217). Hudaydad, bu mansıplara kanaat etmiş, Emir Timur'un yaptığı gibi kukla han atamamıştır, Kamerüddin'in yaptığı gibi hanın yerine de geçmemiştir; fakat devlet işlerini hanla beraber yürütmüştür. Bu vaziyet, Doğu Çağatay Hanlığı'nda barış ve refahın tesis edilmesini sağlamıştır.

Tarım Vadisi, Duğlatların idaresi altındaydı. Duğlat emiri Hudaydad, Moğolistan'da hanlığın idaresiyle meşgulken küçük oğlu Seyyid Ahmed'e Kaşgar ve Yarkent'i; küçük kardeşi İlyas Şah'a Aksu'yu; diğer kardeşi Kıdır Şah'a Hoten'i vermişti (Mirza Haydar Duğlat 2006: 264). Tarım Vadisi'ndeki şehirleri talan etmek amacıyla bölgeye saldıran Timurlular 1389-1399 tarihleri arasında Kaşgar'ı fethetmiş, burada bir istihbarat merkezi kurmuşlardı. 1399 yılında Emir Timur'un torunu İskender, Hızır Hoca'nın vefat ettiğini öğrenince Manglay Suye bölgesine saldırıp yağma yapmış (Ross 2006: 132), bu durum Tarım Vadisi'nin ekonomik hayatına büyük zarar vermiştir.

Kamerüddin'in İlyas Hoca'yı öldürmesinden kaynaklanan kargaşalar zamanında Uygur bölgesi Kamerüddin'e itaat etmemiştir. Emir Timur, Uygur bölgesine saldırmışsa da bölgede etki yaratmamıştır. Hızır Hoca tahta çıktıktan sonra Uygur bölgesini doğrudan yönetmeye başlamış, Uygur bölgesinde İslam'ın yayılması için büyük çaba göstermiştir.

Çin kaynaklarında Uygur bölgesindeki Turfan, Lükçün, Kara Koço gibi yerlerden gelen haraç elçileri kaydedilmiştir, bu bilgiler bölgenin siyasi durumunu açığa kavuşturmak için önemlidir. 1406 yılında Ming Hanedanı'ndan Yongle İmparator, Beşbalık hükümdarına elçiler göndermiş, bunlardan Turfan hükümdarına da ipekler hediye etmiştir. Bunun üzerine Beşbalık hükümdarı, Binbaşı Seyyid Timur'u Çin sarayına göndermiştir (Bretschneider 1888: 193-194). Aynı sene yüksek rütbeli subaylarından biri olan Liu Timur (Liutiemuer) 劉帖木兒, Kara Koço'daki şehzade Hasan'a (Wangzi Hasan) 王子哈散 bir miktar ipek vermesi yönünde emir aldı. Ertesi yıl şehzade Hasan, bir parça yeşim taşı ve ülkesine has bazı ürünleri haraç olarak gönderdi (Bretschneider 1888: 186-187). Lükçün hükümdarı 1413'te (Koço'dan yola çıkan bir elçi olan) Borçintay'a (Bai'a'rxintai) 白阿兒忻台 eşlik edecek bir elçi gönderdi ve aynı senenin kışında binbaşı Guanyinnu 觀音奴 tekrar Çin sarayına gönderdi (Bretschneider 1888: 185). Bunlardan Uygur bölgesinin merkezindeki Kara Koço'da Çağatay soyundan olan şehzadelerin olduğunu, Turfan ve Lükçün'de binbaşılardan bulunduğunu anlamaktayız. Hasan, şehzade 王子 olarak kayda geçmişse de onun adı *Muizz al-Ansāb* ve *Tevārīh-i Guzīde Nuşret-nāme* gibi Çağataylıların şecerelerinin bulunduğu eserlerde geçmemektedir, bu sebepten şehzade Hasan hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz.

Muhammed'in saltanatı döneminden sonra Kara Koço'dan Çin sarayına gelen elçilerin hepsi Müslümandı, Turfan'dan gelen elçiler ise çoğunlukla Budist idi. 1414-1415 yılları arasında Batı Bölgelerine giden Çin elçisi Chen Cheng'in 陳誠 raporunda şunlar kayıtlıdır: "(Kara Koço) şimdi şehzade Muhammed 馬哈木王子 tarafından idare edilir." (Chen Gaohua 1984: 453). Bu tarihten sonra Kara Koço'daki şehzade Hasan, Turfan'daki Binbaşı Seyyid Timur, Lükçün'deki Tümenbaşı Guanyinnu 觀音奴 gibi isimler kaynaklarda tekrar görülmez. Bununla birlikte Uygur bölgesinden elçi olarak gelen Budistlerin sayısı azalır, Müslümanların sayısı artmaya başlar. Tarih-i Reşidî'de Muhammed Han hakkında şu kayıtları görmekteyiz: "Muhammed Han, zengin bir bey ve iyi bir Müslümandı. Adalet ve hakkaniyet yolunu izlemekte ısrarcı oldu

ve çabalarında o kadar direşken idi ki onun mübarek hükümdarlığında Moğol boylarının çoğu Müslüman oldular. Onun Moğolları İslam'a inananlar hâline getirmek için ne sert tedbirlere başvurduğu biliniyor. Örneğin, bir Moğol sarık takmazsa, kafasına bir at nalı çakılıyordu ve bu türden muameleler yaygındı.” (Mirza Haydar Duğlat 2006: 221). Bütün bu bilgiler ışığında Muhammed'in Uygur bölgesi başta olmak üzere tüm Çağatay Hanlığı'nda İslam'ı yaymak için çok sert cezai uygulamalara başvurduğunu görebilmekteyiz. Bu durum Turfan'daki Budist güçlerin zayıflamasına neden olmuştur. Temmuz 1420'de Turfan'a ulaşan Timurlu elçisi Gıyaseddin Nakkaş'ın sefaretnamesine göre “Turfan'ın ekser ahalişi putperestti ve gâyet tekellüfli bir put-hâneleri vardı ki köhne ve cedîd nice puttan mâ'adâ bir sofasına Şamkûni'nin (Sakyamuni) sûreti olmak üzere bir sanem yapmışlardı.” (Mutlu 2013: 51). Bu bilgilere göre Veys Han'ın saltanatı döneminde de Turfan'da Budizm hâlâ devam ediyordu, Tarih-i Reşidî'de zikredildiği gibi Muhammed'in döneminde İslam dini bütünüyle yayılmış değildi. Budizm, Turfan'da uzun bir geçmişe sahiptir, burada köklü bir medeniyet yaratmıştır, bu yüzden Budizm'in bu bölgede kısa sürede yok olması mümkün değildi.

1422 yılında Turfan hükümdarı Yinji'ercha 尹吉兒察, Veys Han tarafından sürüldü, imparator ona askeri bir rütbe olan Yardımcı Komutan (Dudujiashi) 都督僉事 unvanını verdi (Chen 1984: 80). 1426 yılında Yinji'ercha, Gansu'da yerleşmek istediğini bildirdi, imparator da bunu onayladı (Chen 1984: 65); onun oğlu Möngke Timur 满哥帖木儿 Turfan'da onun unvanını devam ettirdi (Chen 1984: 69). 1429-1437 yılları arasında Turfan ve Lükçün bölgelerinden birçok din adamı ve başka seçkinler Pekin'de yerleşmek istediklerini bildirdiler (Chen 1984: 72-74, 76, 80), bunlar Uygur bölgesinde meydana gelen büyük kargaşaların sonucunda mülteci durumuna düşmüşlerdi. Tarih-i Reşidî'de Veys Han'ın Turfan, Tarım, Lob ve Ketek çevresindeki memleketlere her sene yabancı deve avlamaya gittiği, yine aynı bölgede toprağın ekimine su temini için büyük çaba gösterdiği kaydedilmiştir (Mirza Haydar Dağlat 2006: 231). Bu bilgiler Veys Han'ın Turfan'ın

toplumsal ve ekonomik hayatıyla bizzat ilgilendiğini gösteriyor. Veys Han'ın Uygur bölgesine uyguladığı siyaset sonucunda Turfan'da bulunan yerlilerle çeşitli konularda tartışmaların meydana geldiğini, netice olarak bölgedeki Budistler başta olmak üzere seçkinlerin kendi yurtlarından ayrıлып Ming Hanedanlığı'na sığınmak zorunda kaldıklarını düşünebiliriz. Turfan'daki Budistler Veys Han döneminde bütünüyle yok olmamıştır. Mesela, 1437 yılında Turfan'daki üstad Barmadaşirin 國師把刺馬刺失裡 keşiş Ge'yı 僧人格 Pekin'e yollamış ve saraya haraç sunmuştur (Chen Gaohua 1984: 71). Bunlar, Veys Han döneminde gerçekleşen büyük göçten arta kalan Budistlerdi.

Veys Han'ın Uygur bölgesine uyguladığı sıkı politikalar bölgenin kaderinde dönüm noktalarından biri olmuştur. Veys Han döneminden önce Uygur bölgesinde Koço Uygur Hanlığı döneminden miras kalan idari yapı devam etmişti, İdikut unvanlı hükümdar mevcuttu. İdikut makamının tam olarak ne zaman ortadan kaldırıldığını bilmiyoruz fakat Uygur bölgesi, Veys Han dönemine kadar uzun süre yarı bağımsız hâlde yerli yöneticiler tarafından idare edilmiştir, hatta bir süre tamamıyla Çağatay hanlarının idaresinden çıkmıştır. Uygur bölgesi, İpek Yolu üzerinde yer alıyordu, bu sayede Ming Hanedanı ile Batı Bölgeleri arasında sürdürülen ticari ilişkiler için önemliydi, Orta Asya ve Batı Asya'dan gelen birçok haraç elçisi Uygur bölgesinden geçerek Ming Hanedanı'na ulaşırdı. 1420 yılında Çin sarayına giden Timurlu elçisi Gıyaseddin Nakkaş, Karahoca'da bir grup Çinlinin, elçilerin isimlerini ve etbâlarını tahrîr ve defter etmek için görevlendirildiğini kaydetmiştir (Mutlu 2013: 51). Bu bilgilerden Turfan'da Çin sarayına gidecek elçilerin işleriyle ilgilenen Çinli görevlilerin bulunduğunu öğrenebilmekteyiz.

1408 yılında Turfanlı keşiş Qinglai 清來, kendi şakirtlerinden Faquan 法泉 başta olmak üzere ekibiyle saraya haraç sunmak için gelmiştir. İmparator, onu yabancıların törenlerini idare etmeyle görevlendirmiş ve devlet öğretmeni 國師 olarak onurlandırmıştır, onun şakirdi Faquan'e ise Turfan'daki Keşişlerden Sorumlu Başmemur 土魯番僧綱司官 rütbesini vermiştir (Chen 1984: 43). Ming sarayının Uygur bölgesindeki din adamlarına bunun gibi

rütbeleri bağışlaması bölge ile Ming Hanedanlığı arasında dinî ve kültürel ilişkilerin çok sıkı olduğunu göstermektedir. Ancak Doğu Çağatay Hanlığı'nın Uygur bölgesine daha sıkı bir yönetim uygulamasıyla bu türden ilişkiler azalmaya başlamıştır.

Veys Han'ın 1429 yılındaki ölümünden sonra Doğu Çağatay Hanlığı'nda büyük kargaşalar meydana gelmiştir. Emirlerin bir kısmı Veys Han'ın büyük oğlu Yunus Han tarafında, ekseriyeti ise İsen Buga Han tarafında olmak üzere Çağatay emirleri iki fırkaya ayrılmıştır (Arat 2000: 14). Yunus Han'ın takipçileri azınlıkta kaldığı için başarısız olmuştur. Onlar, Yunus Han'ı alıp 3-4 bin haneli Moğol topluluğuyla birlikte hanlığı tekrar ele geçirebilme ümidiyle Timurlulardan Uluğ Bey'in yanına gitmiştir. Uluğ Bey, Yunus Han'ın takipçilerini yok etmiş, Yunus Han'ı ise eğitim alması için Irak'a göndermiştir. Turfanlı Uygur boyundan Timur adlı bir bey, İsen Buga Han'ın özel inayetini kazanmıştı; Timur'un yükselmesinden ve kendilerinin az itibar görmelerinden rahatsız olan beyler bir gün hanın huzurunda Timur'u öldürmüş, beyler arasında bölünme ortaya çıkmasıyla telaşa kapılan İsen Buga Han kaçmıştır. Bu olayları öğrenen Seyyid Ali, Kaşgar'dan yola çıkıp Moğolistan'da İsen Buga Han'ı bulup Aksu'ya götürmüş ve hanlığın merkezini Aksu'da kurmuştur (Mirza Haydar Duğlat 2006: 241).

İsen Buga (1429-1461) Aksu'da sağlam bir şekilde kendi hakimiyetini tesis ettikten sonra Timurlulara saldırmaya başlamıştır. Bu durum üzerine Timurlulardan Sultan Ebû Said Mirza Irak'ta bulunan İsen Buga Han'ın ağabeyi Yunus Han'ı 1455 yılında çağırması ve onu İsen Buga Han'ın üzerine göndermiştir. Moğolistan'da Duğlat beylerinden Mir Kerimberdi ve Könci boyunun beyleri, Yunus Han'a itaat etmişler ve Kaşgar'a saldırmışlardır. Bu boy beyleri, Yunus Han mağlup olup kaçtığında onu terk etmişlerdi. 1461 yılında İsen Buga ölmüş, yerine halefi Dost Muhammed Han geçmiştir. 1468 yılında Dost Muhammed Han'ın ölmesiyle Yunus Han Aksu'ya gelip Doğu Çağatay Hanlığı'nın yegane hanı olmuştur. Yunus Han'ın idaresi altındaki Moğol beyleri şehir hayatını sevmiyordu, bu sebepten han, Kaşgar ve Aksu'dan Moğolistan'a tekrar dönmek durumunda kalmıştır,

fakat çok geçmeden Oyrat Moğolları Moğolistan'a saldırmış, Yunus Han'ı mağlup ederek Moğolistan'ı onun elinden almışlardır. Yunus Han kaçıp Taşkent'e geldiğinde orada esir alınmıştır, 1472 yılında Duğlat Emiri Mir Kerimberdi hanı esirlikten kurtarabilmiştir. Bu tarihlerde Oyratlar kendi memleketlerine dönünce Yunus Han da Moğolistan'a gelmiştir. 1480 yılında Duğlat beylerinden Ebû Bekir; Kaşgar, Yarkent ve Hoten'de 34 sene devam eden Moğol hanlarının idaresinden bağımsız bir hâkimiyet kurmayı başarmıştır (Mirza Haydar Duğlat 2006: 247-263; Wei 1994: 38).

Yunus Han'ın 1487 yılında vefat etmesiyle halefi Sultan Mahmud Han yerine geçmiş ve daha çok Fergana bölgesinde kalmıştır, Moğolistan ise onun küçük kardeşi Ahmed Han'ın hükmü altında kalmıştır. Ahmed Han'ın Moğolistan'da kargaşa içinde yaşayan Moğol beylerini kendi itaati altına toplaması 10 sene sürmüştür. O; Arlat, Kaluçi gibi kendine başkaldıran boyları mağlup etmiş, sonra Özbek, Kazak ve Oyratlarla savaşa girip onları da bozguna uğratmıştır. Ahmed Han 1499 yılında Ababekr Mirza'nın (1462-1514) üzerine yürümüş ancak 2 sene sonra bir başarı elde edemeden Moğolistan'a dönmek zorunda kalmıştır. 1502 yılında Özbek Şeybani Han'ın ağabeyi Sultan Mahmud Han'ı mağlup ettiğini duyan Sultan Ahmed Han ağabeyine yardım için Taşkent'e gitmiş, büyük oğlu olan Mansur'u kendine halef olarak Aksu'da bırakmıştır. Şeybani Han, iki kardeşi mağlup etmiş ve onları esir almıştır, nihayetinde de serbest bırakmıştır. Sultan Ahmed Han Aksu'ya dönmüş ve orada hastalanıp vefat etmiştir (Mirza Haydar Duğlat 2006: 285-288). Mansur Han Aksu'da babasının yerine geçmiş, fakat çok geçmeden Ebû Bekir Aksu'yu onun elinden almayı başarmıştır, Mansur Han da merkezini Turfan'a taşımak zorunda kalmıştır. Moğolistan'da Kırgız, Kazak ve Oyratlara karşı savaşa girmişse de bölgeyi idaresi altına almayı başaramamıştır, böylece bu bölge Çağataylıların elinden Kırgız, Kazak ve Oyratların eline geçmiştir (Mirza Haydar Duğlat 2006: 288-294).

Turfan; Ming dönemine ait Çince kaynaklarda çok kez görülmektedir ki bu durum Turfan ile Ming Hanedanı arasında

Komul bölgesi için yıllarca süren mücadelelerden ileri gelmiştir. Ancak Çince kaynaklardaki bilgiler Farsça kaynaklardan öğrendiklerimizle her zaman uyuşmamaktadır. Mesela Moğolistan'ın doğu kısmını (Turfan ve Çalış) İsen Buğa ile birlikte yöneten bir hükümdar olan Emil Hoca (1445-1459) hakkındaki bilgiler sadece Çince kaynaklarda görülür fakat Tarih-i Reşidî'de hiç bahsedilmez. 1469 senesinde Pekin'e giden bir haraç elçisi, Turfan hükümdarı Ali'nin (1469-1479) "Sultan" unvanını aldığını bildirmiştir. Tarih-i Reşidî'de Turfan hakkındaki kayıtlarda Sultan Ali'ye tesadüf edilmez. Ali, Çince kaynakta bir yerde Ahmed'in 阿合馬 babası, diğer bir yerde de kardeşi olarak gösterilmiştir (Wei 1994: 146). Çin kaynaklarındaki bilgilere göre Ahmed, Mansur'un 滿速兒 babasıdır, ayrıca onun tahta geçme ve ölüm tarihleri Tarih-i Reşidî'deki bilgilerle örtüşür, bu sebeplerden Çince kaynaklarda geçen Ahmed'in Farsça kaynaklardaki Sultan Ahmed olduğu kesindir. Ancak Farsça kaynaklardan öğrendiklerimize göre Ahmed'in babası, hiçbir kaynakta Ali adıyla geçmeyen Yunus'tu, Ahmed'in tek kardeşi ise daha çok Fergana bölgesinde yaşamış olan Sultan Mahmud idi. Bu bilgileri dikkate alan Grousset (1980: 455) Sultan Ali'yle Yunus Han'ın aynı kişi olduğunu düşünmüştür. Lakin, aşağıdaki sebeplerden dolayı bu görüş yanlıştır: Farsça ve Çağatayca kaynaklarda Yunus Han'ın Ali ismini taşıdığı hiç görülmez; Çince kaynaklarda Sultan Ali'nin oğlu Erke Sultan 阿爾克鎖魯檀 olarak kaydedilmiştir fakat Farsça ve Çağatayca kaynaklarda ayrıntılı olarak tanıtılan Yunus Han'ın çocukları içinde Erke isimli biri kaydedilmemiştir; Tarih-i Reşidî'de Yunus Han'ın ölüm tarihi 1487 olarak gösterilir. Ne var ki Çince kaynaklardan Sultan Ali'nin 1478 yılında öldüğünü bilmekteyiz. Çince kaynaklarda Sultan Ali'nin Sultan Ahmed'in babası olarak kaydedilmesi bir yanlışlık olarak kabul edilmelidir.

Yao Sheng (2019: 52-55), Çince kaynaklarda geçen Turfan hükümdarı Sultan Ali'nin değil; Yixi 迤西 hükümdarı olarak kaydedilen Sultan Ali'nin Yunus Han olabileceğini ileri sürmüştür. Yao, hanlık ya da beylik adı olarak kaydedilen "batıya doğru" anlamındaki Yixi'nin Doğu Çağatay Hanlığı'nın batı kısımlarını gösterebileceğini, bunun Yunus Han'ın yönettiği bölgelerle

uyuştuğunu söylemiştir. Ancak Qu Qiang'ın (2024: 183) belirttiği gibi Ming dönemindeki Çince kaynaklarda çok kez görülen Yixi'nin nereyi gösterdiği açık değildir, genelde Jiayuguan'ın batısındaki bölgelerin hepsini gösterir. Çince kaynaklarda Yixi Komul Garnizonu (Yixi Hami wei) 迤西哈密衛 (Chen 1984: 149) ve Yixi bölgesindeki Chi-jin Moğolları (Yixi yidai Chijin Menggu zhufan) 迤西一帶赤斤蒙古諸藩 (Chen 1984: 147) gibi ifadeleri görmekteyiz. Bu durumda Yixi'nin özel bir yer adı olarak Doğu Çağatay Hanlığının batı kısımları için kullanıldığını düşünmek güçtür. Dolayısıyla Turfan hükümdarı Sultan Ali ile Yixi hükümdarı Sultan Ali'yi ayrı ayrı kişiler olarak kabul etmek zorlama gibi duruyor. Ayrıca Japon bilim insanı Hori (1975: 20) Çince kaynaklarda kaydedilen Sultan Ali'nin Tarih-i Reşidî'de (Mirza Haydar Duğlat 2006: 285) geçen “İsen Buga Han'a muhalefete kalktıkları zamandan beri hanların hiçbirisiyle asla iyi geçinemeyen ve sonuçta Sultan Ahmed Han tarafından öldürülen” Emîr Sultan Ali Çuras olabileceğini ortaya atmıştır.

Uygurca Ofisi Belgelerinde Sultan Ali'nin elçisinden gelen 3 adet belge bulunmaktadır. Belgelerin sırasına göre bunlardan birincisi olan 37 numaralı belgede Sultan Ali'nin saray için birçok hizmette bulunduğu, çok kez haraç verdiği, bu kez de elçileriyle beraber yerel ürünler gönderdiği ve belge sunduğu kaydedilmiştir. İkinci belgede 1473 yılında kendisinin Komul'u ele geçirdiğinin haberini vermiştir.

Uygurca Ofisi Belgeleri arasında Yunus Wang adında bir hükümdarın gönderdiği 3 adet belge bulunmaktadır: Yunus Wang'ın elçisi Dudu Seyyid Hüseyin'in getirdiği belge; Komul'dan Yunus Wang'ın elçisi İdareci (Canzheng) 參政 unvanındaki Saŋgaşiri'nin getirdiği belge; Uygurlardan Yunus Wang'ın elçisi Fahuridin'in getirdiği belge. Bu Belgelerin tarihini belirleme imkânı yoktur. Sözü edilen bu 3 belgedeki Yunus Wang'ın aynı kişi olup olmadığı cevaplanması gereken bir sorudur, bununla beraber bunların içindeki ilk iki belgede Yunus Wang Komul hükümdarı olarak kaydedilmiştir, üçüncü belgede Yunus Han'ın Uygur olarak kaydedilen Koço bölgesinin hükümdarı olduğunu düşünebiliriz. Farsça ve Çağatayca kaynaklardan

öğrendiğimize göre Yunus Han, Turfan ve Komul bölgelerine hiç gitmemiştir, buna göre belgelerde gördüğümüz Yunus Wang'ın Farsça ve Çağatayca kaynaklardan öğrendiğimiz Yunus Han olması mümkün değildir.

Bu dönemde Komul halkı 3 gruba ayrılıyordu: Uygurlar (genelde Budistler), Huihuiler (Müslümanlar) ve Karakoylar (Moğol kökenliler) (Chen 1984: 11). Komul'da Doğu Çağatay Hanlığı'nın etkisinin artması, Orta Asya ve Batı Asya'dan gelen Müslüman tüccarların ve Sufilerin bölgeye akını Komul'daki Müslümanların sayısının günden güne çoğalmasını sağlamıştır. Karakoylar aslen Oyrat kökenlidir, onların geçim kaynağı ise daha çok avcılıktı. Ayrıca Oyrat kökenli diğer bir topluluk olan Xiaolietu 小列秃 ve Mekrinlerin, Karlık Dağ'ın kuzey ve güney eteklerinde yaşadıklarını biliyoruz.

1389 yılında Ğunaşiri'nin kendisini Komul'da han ilan etmesiyle Komul Hanlığı adında küçük bir siyasi yapı meydana gelmiştir (Kim 1991: 89). Ming Hanedanı Çinli tüccarların Jiayuguan'dan geçip Batı Bölgeleriyle ticaret yapmalarını yasaklamıştı, aynı şekilde Batı Bölgelerindeki tüccarların da Ming Hanedanı ile serbest ticaret yapmaları yasaklanmıştı. Bunlara karşılık Batı Bölgelerindeki tüccarlar kendilerini haraç elçisi olarak gösterip iki taraf arasında ticaret yapmaya çalışmışlardı. Ancak Çin'in iç bölgeleri ile Tarım Havzası, Orta Asya ve Batı Asya arasındaki ticari hayat bundan daha fazlasına ihtiyaç duyuyordu. Bu durumda Komul bölgesi, Batı Bölgeleri ve Ming Hanedanı arasındaki ticarete tek seçenek olan haraç yolundaki önemli güzergah olmuştu. Bu zamanlarda Komul saldırgan ve güçlü hükümdarlar arasında kalmıştı, bu hükümdarların hepsi Komul'u ele geçirmek istiyordu. İlk başlarda Oyrat hükümdarları daha sonra ise Doğu Çağatay Hanlığı sultanları, Ming Hanedanının koruması altındaki Komul Hanlığına birçok saldırı gerçekleştirmiştir.

Komul hükümdarı Ğunaşiri'nin yerine geçen küçük kardeşi Enke Timur 1404 yılında Çin sarayına haraç sunmuştur. İmparator Yongle ona, Sadık ve Vefalı Bey (Zhongshun Wang) 忠順王 unvanını bahşetmiş, ayrıca altın bir mühür göndermiştir. Aynı yıl

Enke Timur, Kuzey Yuan Hanı Guliç (1379-1408) tarafından zehirlenmiştir (Chen 1984: 9). İmparatorun emriyle, Ğunaşiri'nin oğlu olan ve bir savaş esiri olarak gençliğini Çin'de geçiren Tokto, 1405 yılında Enke Timur'un yerine geçmiştir (Chen 1984: 36).

1406 yılında Komul'da bir garnizon (wei) 衛 kurulmuştur. Ming Hanedanı, Komul hükümdarlarına Çin askeri rütbelerini vermiş, bazen onlara taç, kemer, para, ipek-kumaş ihsan etmiştir. Saray, bölgedeki beylerden Muhammed Hoca'ya 馬哈麻火者 Komutan (Zhihui) 指揮, diğer beylere ise Binbaşı (Qianhu) 千戶, Yüzbaşı (Baihu) 百戶 gibi unvanlar bahşetmiştir; yine Zhou An'i 周安 Vali Yardımcısı (Changshi) 長史, Liu Xing'i 劉行 Danışman (Jishan) 紀善 olarak atamış, onların Sadık ve Vefalı Bey Tokto'ya yardım ve rehberlik etmelerini emretmiştir (Chen 1984: 10). Ayrıca kış mevsiminde saray, Komul'daki 19 beye Bölgesel Askeri Komisyon (Duzhihui) 都指揮 ve diğer memuriyet unvanlarını vermiştir. Komul'da kurulan memuriyet sistemi Sol ve Sağ Başkomutan (Zuoyoududu) 左右都督, Baş Yardımcı Komutan (Dudutongzhi) 都督同知 ve İkinci Yardımcı Komutan (Dudujiashi) 都督僉事 rütbelerinden oluşmaktaydı. Verilen unvanlardan bu yıllarda Komul Hanlığı'nın başına geçen hükümdarların Ming Hanedanı ile iyi ilişkiler tesis ettiklerini anlıyoruz. Komul hükümdarları, tüccarların Komul'un stratejik öneminden istifade ederek Ming Hanedanı, Oyrat Hanlığı ve Doğu Çağatay Hanlığı arasında aktif ticari faaliyetlerde bulunmalarına yardımcı olmuşlardır.

1410-1416 yılları arasında Komul'dan Ming sarayına 16 resmi elçilik heyeti ulaşmıştır. Ayrıca Komul'daki şahıslar tarafından Ming sarayına gönderilen çok sayıda elçi ve Jiayuguan'de kurulan sınır pazarlarına giden birçok kervan da vardı. Komul hükümdarları saraya Orta Asya'nın durumu hakkında raporlar sunmuştu, aynı zamanda onlar batıdaki daha uzak bölgelerden gelen haraç elçilerinin Pekin'e yol almalarına izin vermişti. Yongle İmparator, Komul hükümdarlarının bu hizmetlerini onlara ve ailelerine hazırladıkları hediyelerle mükafatlandırmıştır, keza Oyratların Komul'a tekrar saldırmamaları için Oyratları ikna etmiştir. Haraç ilişkisi neticesinde Komul hükümdarları Ming hanedanına at,

koyun, deve, nişadır ve yeşim taşı sunarlarken, buna karşılık Ming Hanedanı onlara Çin içinde kullanılabilen kâğıt para ve ipek bağışlamıştı (Twitchett & Fairbank 1998: 249). Bu dönemdeki ticaret eşit şartlarda gerçekleşiyordu, hanedanlığın sonraki dönemlerinde ortaya çıkacağı gibi Ming sarayına mali bir yük getirmiyordu.

Yongle İmparator'un 1425 yılında ölmesiyle Ming Hanedanı zayıflamaya başlamış, neticede haraç ilişkisindeki denge bozulmuştur. Mesela Komul'dan 1432'de 5; 1433'te 7; 1437'de 5 elçilik heyeti Pekin'e ulaştığında saray bu durumdan rahatsız olmuştur. Bunları takiben 1440 yılında Komul'dan Ming Hanedanına ulaşan elçilik heyetinin başı olan Tokto Buga'nın büyük miktarlarda çay, gazlı bez ve ipek talep etmesi sarayda huzursuzluk yaratmıştır (Chen 1984: 86-87). Aynı sene Ming Hanedanı, Komul elçilerinin yılda sadece bir kez saraya gelebilmelerini kurala bağlamıştır (Chen 1984: 89). Alınan bu kararlar Oyrat hükümdarı Esen'in 1444 ve 1446 yıllarında Komul'u işgal etmesiyle boşa çıkmıştır. Oyrat hükümdarının Komul üzerindeki kontrolü haraç heyetinin ve her heyetteki kişi sayısının artmasına, elçilerin getirdiği ürünlerin kalitesizliğine yol açmıştır. Esen'in 1455 yılındaki ölümünden sonra da Komul ile saray arasındaki benzer ekonomik sorunlar devam etmiştir.

Komul hükümdarı Davadaşiri'nin döneminde (1439-1455) Oyrat Hanı Esen 1440 ve 1443 yıllarında iki kez Komul'u ele geçirmiş, bu olaylar esnasında Davadaşiri'nin annesi ve eşlerini esir etmiştir. Komul'daki Müslümanların reisi Şemseddin, Esen'in Komul saldırılarına destek vermiştir. Esen Komul'u ele geçirince Komul'un idaresini Davadaşiri ve Şemseddin'e bırakmıştır (Chen 1984: 94-95). Bu zamandan Esen'in öldüğü 1454 yılına kadar Komul kendi idarecilerine sahip olsa da tamamiyle Oyratlara tabi kalmıştır. Konargöçer bir kabile olan ve güçlenen Mekrin boyundan Beg Arslan (Biejiasilan) 亂加思蘭 1463'te Komul'u ele geçirmiştir, bunun üzerine Komul hükümdar ailesi yaklaşık 1466 yılına kadar Kuyu 苦峪 bölgesine (Suzhou sınırının dışında) sığınmak durumunda kalmıştır (Chen 1984: 123). 1466 yılında Komul'u ele geçiren Mingler, bir sene sonra Komul Garnizonu'nu

yeniden kurmuştur, annesi Komul hükümdar ailesinden yani Cengiz soyundan babası ise bir Uygur olan Bağ Timur'u (1467-1472) Komul bölgesine hükümdar olarak atamıştır. 1472 yılında Bağ Timur'un ölümüyle oğlu Hanshen (1472-1488) babasının yerine geçmiştir, fakat o da baba tarafından bir Cengizli değildi, bu yüzden Komul'da nüfuz kazanamamıştır. Turfan hükümdarı Sultan Ali bu durumdan istifade etmiş, 1473 yılında Komul'a saldırıp şehri ele geçirmiş, yağmalamış ve (Çin İmparatoru tarafından verilen) altın mührü de beraberinde götürmüştür. Sultan Ali, kayınbiraderi Yalan'ın emrine askeri bir birlik vermiş, Komul'da bırakmış, burayı korumasını emretmiştir. Komul halkının bir kısmı Sultan Ali'ye bağlılıklarını bildirmiş, ancak Hanshen başta olmak üzere büyük bir grup Ming Hanedanı'na sığınmıştır, bazıları Ganzhou'da, çoğu ise Çinliler tarafından kendilerine tahıl, sığır ve diğer erzakların sağlandığı Kuyu'de kalmıştır, Komul Garnizonu ise Kuyu şehrine taşınmak zorunda kalmıştır (Chen 1984: 140-143).

Hanshen, Çinlilerin yardımıyla Kuyu'de dağılmış halka birlik getirmiş, 1482 yılında Komul'u geri almayı başarmıştır, ancak 1488'de Komul'a saldıran Sultan Ahmed tarafından öldürülmüştür (Chen 1984: 167). 1491 yılında Ming Hanedanı'nın baskısıyla Sultan Ahmed Komul'u, hükümdarlık mührünü ve 500 ahaliyi geri vermeye mecbur kalmıştır (Chen 1984: 179). 1493 yılında Mingler, Şanba'yı (1492-1505) Komul hükümdarı olarak atamıştır, fakat ertesini yıl Ahmed Komul'u yeniden ele geçirmiş ve Şanba'yı esir olarak götürmüştür (Chen 1984: 183). 1495 yılında Ming Hanedanı Komul'u geri almış lakin çok geçmeden Ahmed Komul'u yine almayı başarmıştır, buna rağmen 1498 yılında Ahmed, Komul'u ve esir alınan Şanba'yı Minglere teslim etmiştir (Chen 1984: 225). 1505 yılında babası Şanba'nın yerine geçen Beyazıt, Müslüman olmuş kendisine sultan unvanını almıştır (Chen 1984: 16). Bu tarihten sonra Komul Hanlığı, Doğu Çağatay hanlarıyla barış yanlısı bir siyaset takip etmişti; fakat 1513 yılında Doğu Çağatay Hanı Mansur, Komul'u tamamıyla kendi egemenliği altına almayı başarmıştır.

2. Uygurca Ofisi Belgelerinde Batı Bölgeleri

Uygurca Ofisi Belgeleri; Ming Hanedanı zamanında Batı Bölgelerinden Ming Hanedanına gönderilen elçiler ve onların misyonları hakkında bilgiler taşır, ayrıca döneminin siyasi ve coğrafi özelliklerini öğrenmemizi sağlar.

Uygurca Ofisi Belgelerinde kaydedilen memleketleri, hükümdarları ve elçileri ayrıntılı bir şekilde listeleyebiliriz. Ayrıca Moğolca Ofisi Belgeleri ve Farsça Ofisi Belgelerinde; Komul, Turfan ve İlibalık'tan gelen elçilik heyetleri hakkındaki bilgilerin kaydedildiğini görmekteyiz. Bundan anlaşılıyor ki Komul, Turfan ve İlibalık bölgelerinden gelen elçiler genelde Uygurcayı kullanmışlardır, bu elçiler Ming Hanedanı'na geldiklerinde Uygurca Ofisine başvurmuşlardır. Ancak elçiler bazen Moğolca ve Farsça belge de getirmişler ve ilgili ofislere başvurmuşlardır.

Bu bilgileri şu şekilde sınıflandırabiliriz:

Tablo 1: Uygurca Ofisi Belgelerinde kaydedilen memleket, hükümdar, elçi, haraç ve hediye bilgileri

Memleket	Hükümdar	Elçi	Sunulan Harçlar	İhsan Edilen Hediyeler	No.
Komul		Babak	4 baş ulak at, 30 adet antilop boynuzu		1
Komul		Babak		yelek, uzun kollu elbise, mavi (ve) kırmızı renkteki kumaş ve diğer eşyalar	2
Komul		Babak	2 baş ulak at, 30 adet antilop boynuzu		21
Komul		Babak		kaban ve astar, altın demlik, altın kase, porselen tepsi ve diğer eşyalar	22
Komul		Dudu Samşi Libayanda	10 baş ulak at, 4 baş batı atı		4

Komul		Dudu Samşi Libayanda		altın renkli satenden 2 top, sade renkli kumaştan 2 top, porselen kase (ve) porselen tepsi	5
Komul		Dudu Samşi Libayanda	elmas, safran ve 2 baş iğdiş edilmiş at		25
Komul		Dudu Samşi Libayanda		kırmızı saten, beyaz saten, altın demlik, gümüş demlik ve diğer eşyalar	26
Komul		Baba Yısu	2 baş iğdiş edilmiş at, yeşim taşı, tasma		7
Komul		Baba Yısu		elbise, gümüş ibrik, gümüş demlik ve diğer eşyalar	8
Komul		Fahuridin	4 baş iğdiş edilmiş at, nişadır, tasma ve diğer şeyler		12
Komul		Fahuridin		elbise, kaban ve astar, yelek için kullanılan altın renkli ipekle işlenmiş saten, yine porselen demlik ve diğer eşyalar	13
Komul		Fahuridin	yeşim taşı, nişadır, tasma ve diğer eşyalar		30
Komul		Fahuridin		altın renkli yelek için kullanılan saten, kırmızı brokar, pembe renkli brokar, kendirden dokunan	31

				elbise	
Komul		Jinfu Asman	6 baş yedek at, 2 baş ulak at, kadife (ve) safran		36
Komul	Zhongshun Wang Şanba	Büyük Toumu Hoca Esen	4 baş boz renkli batı atı, 2 baş deve yavrusu ve diğer çeşitli ürünler	2 adet altın renkli satenden dikilmiş elbise, 1 büyük börk, 1 adet altınla süslenmiş kemer	47
Komul	Zhongshun Wang Şanba	Tutu Hanşen	4 baş büyük batı atı, 2 baş ulak at, 20 adet gözlük, 20 tane teke derisi		65
Komul		Hoca		kaban ve astar, ibrik, porselen kutu ve diğer eşyalar	54
Komul	Yunus Wang	Sanzheng Sangaşiri	100 parça elmas, 4 adet çelik kılıç, 50 adet as (hermelin) derisi, 6 baş iğdiş edilmiş at		84
Koço	Sakara Wang	Toumu Hanon	6 baş yedek at (ve) 5 batman ağırlığında bir parça yeşim taşı		10
Koço	Sakara Wang	Hanon		altın renkli saten, sade renkli kumaş, mavi renkli saten, yine porselen kase, porselen tepsi ve diğer eşyalar	11
Koço	Sakara Wang	Toumu Hanon	10 baş yedek at, 1 parça yeşim taşı		28
Koço	Sakara Wang	Toumu Hanon		elbise, yelek, saten, sade renkli saten, kırmızı ipek, yine porselen kase, porselen	29

				tepsi	
Koço		Timur		yeşim taşıyla süslenmiş kemer, ejderha motifli saten ve diğer eşyalar	51
Koço		Binbaşı İsmayin		Tutu Zhihui olarak görevlendirme si	82
Turfan		Hoci İsmayin	4 baş iğdiş edilmiş at, elmas, tasma, gözlük ve başka ürünler		14
Turfan		Hoci İsmayin			15
Turfan	Mahmud Wang			kabahatinin bağışlanması	62
Turfan	Esen Buga Wang	Tutu Enke Polad ve Hoca Hüseyin Mingatu	10 baş iğdiş edilmiş at, 1 baş oselo, 2 baş deve yavrusu		68
Turfan	Sultan Ali Wang	Molla Mehmed			43
Turfan	Ahmed Wang		4 baş büyük batı atı		50
	Esen Buga Wang		yeşim taşıyla süslenmiş kemer, ejderha motifli saten, ibrik, tebingü ve diğer eşyalar		46
	Esen Buga Wang	Hoca Yehya		Tutu Zhishi unvanının bağışlanması	85
	Esen Buga Wang		2 parça akik, 10 baş büyük batı atı	kullanışlı eşyalar	49
	Sultan Ali Wang		çeşitli yerel ürünler		37
	Sultan Ali Wang	Tutu Hanshen			77

	Yunus Wang	Seyyid Hüseyin	4 baş büyük batı atı, 4 baş küçük batı atı ve çeşitli yerel ürünler		39
	Sultan Ahmed Wang	Hacı Mehmet	4 baş batı atı, 4 batman yeşim taşı		16
	Sultan Ahmed Wang	Hacı Mehmet		gümüş demlik, altın kase ve porselen kase, porselen tepsi ve diğer eşyalar	17
	Sultan Ahmed Wang	Hoca Fahuridin Derviş	4 baş ulak at		19
	Sultan Ahmed Wang	Hoca Fahuridin Derviş		ejderha motifli saten, yine porselen kase, porselen tepsi ve diğer eşyalar	20
	Sultan Ahmed Wang	Hoca Fahuridin Derviş	2 baş batı atı (ve) 1 baş leopar		58
	Molla Ahmed Wang	Mingatu	çeşitli yerel ürünler		60
	Sultan Mansur Wang	Toumu Hoca Şeyh	yeşim taşı, gözlük ve diğer eşyalar	altın ya da gümüşle yapılan yüz yıkamada kullanılan tas, sarı renkli kadife, deri börk, battaniye, çeşitli renklerdeki ipek bezler	41
	Sultan Mansur Wang	Sangkim Sangaşiri	çeşitli yerel ürünler		67
	Tututay Wang	Toumu Hoca Hüseyin			38
Uygur	Mehemed Wang			saraya giden yolların	40

				açılması	
Uygur	Mehemed Wang	Tutu Enke Polad	10 baş büyük batı atı, 1 baş benekli panter, 4 adet mercan, 2 parça akik ve çeşitli ürünler		83
Uygur	Hanike	Zhihui Samşi Gägänä	1 baş leopar, 1 baş benekli panter ve başka çeşitli yerel ürünler		44
Uygur	Ahmed Wang	Tutu Seyyid Hüseyin	2 adet mercan, 2 parça akik, 1 adet antilop boynuzu, 50 batman safran		69
Uygur	Ahmed Wang	Tutu Budaşiri	1 baş aslan, 1 baş leopar, 9 baş iğdiş edilmiş at ve başka çeşitli yerel ürünler		73
Uygur	Çin Timur Wang (Ahmed Wang'ın evladı)		büyük ve küçük iğdiş edilmiş attan toplam 20 baş		71
Uygur	Yunus Wang	Fahuridin	at ve başka yerel ürünler		90
Vilayet	Ahmed Wang'ın hatunu Seyyid Devle Begim			sarı renkte işlenmiş altın renkli saten, altın renkli perde, altın kadeh, gümüş ibrik, rakun ipek ve diğer eşyalar	72
Karako y		Şämdäkä	2 baş büyük batı atı, 2 baş ulak at	kullanışlı eşyalar	42
Karako y	Esen Buga Wang	Pir Mehmed	2 adet mercan, 50 batman safran, 20 batman nişadır	saten, uzun kollu elbise için saten, ibrik, tepingü ve diğer eşyalar	78
Karako y	Mahmud Wang		4 baş batı atı, 1 baş deve yavrusu		86
Lapçuk		Zhenfu	2 baş ulak at, 1		81

		Asman	baş oselo, 1 baş leopar, 2 adet çelik kılıç, 100 parça elmas		
Yum	Sultan Baya		4 baş batı atı, 6 baş iğdiş edilmiş at		18
İlibalık		Toumu Şir Mahmudşah	2 baş iğdiş edilmiş at		23
İlibalık		Toumu Şir Mahmudşah		yelek, saten, porselen kase, porselen tepsi ve diğer eşyalar	24
İlibalık		Hoca Toumu Mahmud			
Badanş a	Sultan Mehmed	Hoca Hüseyin Mingatu	2 baş batı atı, 5 baş ulak at, 9 baş iğdiş edilmiş at		32
Badanş a	Sultan Mehmed	Hoca Hüseyin Mingatu		renkli saten, sade renkli kumaş, mavi renkli saten ve diğer eşyalar	33
Badanş a	Mehmed	Hacı	2 baş küçük batı atı, 2 baş iğdiş edilmiş at, (bir parçası) 5 batman ağırlığında olan 2 parça yeşim taşı		59
Badanş a	Çin Timur Wang	Tutu Enke Polad	at (ve başka) ürünler	altın renkli ejdarha motifli saten, uzun kollu elbise için kullanılan saten, çiçek işlemeli sade renkli saten, rakun ipek, ibrik, tepingü ve diğer eşyalar	74
	Sultan Mehemed Wang	Hacı Tarhan			56
	Sultan Mehemed	Mahmud	1 baş aslan, 1 baş leopar, 1 adet	ejdarha motifli saten, uzun	66

	d Wang		çelik kılıç, 2 adet balık dişi şeklindeki bıçak, 2 parça yeşim taşı	kollu elbise için kullanılan saten, altın ve gümüş ibrik, çeşitli renklerde çiçeklerle işlenmiş sade renkli saten	
	Molla Mehmed	Hacı			27
	Molla Mehmed	Hacı	2 baş ulak at, 3 baş iğdiş edilmiş at, elmas, safran ve diğer ürünler		34
	Molla Mehmed	Hacı		yeşim taşından demlik, yeşim taşı ile süslenmiş kemer, ejderha motifli saten, uzun kollu elbise, ibrik ve diğer eşyalar	35
Batı Yi	Uves Wang	Toumu Hüseyin	4 baş batı atı, 50 adet teke derisi		75
Batı Yi	Turdi		4 baş büyük batı atı	rütbenin yükseltilmesi	70
Küsen	Uves Wang	Toumu Hanon		elbise, yelek için kullanılan saten, sade ve mavi renkli saten, yine porselen tepsi ve diğer eşyalar	61
Küsen	Uves Wang	Hoca Hüseyin Mingatu			87
Küsen		Mingatu	2 baş ulak at ve 20 adet gözlük		53
Küsen	Mehemed Wang	büyük evladım Mahmud		rütbenin yükseltilmesi	76
Aksu	Ababekr	Hoca	1 çelik kılıç, 9 baş iğdiş edilmiş atı	altın kase, çeşitli renklerdeki çiçeklerle	45

				süslenmiş sade renkli kumaş, porselen kutu ve diğer eşyalar	
	Taishi Ababekr	İsmail	4 adet çelik kılıç, 50 batman safran, 20 adet gözlük	altın renkli ejderha motifli saten, uzun kollu elbise, saten, çeşitli ipek ve bez	48
Lükçin		Fahuridin	1 parça yeşim taşı, 2 adet mercan, 15 batman safran		52
Lükçin		Zhihui Halin	2 baş batı atı (ve) 6 baş ulak at		79
Lükçin		Tutu Seyyid Hüseyin		kullanışlı eşyalar	88
Sultan'ın memleketi		Hoca Fahuridin			55
Udun	Zhenfu Asman	Toumu Ali	1 aslan (ve) 1 oselo		57
Udun	Zhihui Hoca Şeyh		1 baş aslan, 2 baş deve yavrusu		63
Udun	Zhihui İbrahim			satene ve ipek gibi eşyalar	80
Udun	Zhihui Halin		yerel ürünler		89
Hirat		Zhihui Ali Pingzhang		çeşitli renklerde işlenmiş altın renkli saten, ibrik, tepingü	64

Uygurca Ofisi Belgelerindeki dökümanlar açık bir tarih taşımamaktadır. Bu yüzden belgelerin tarihi hakkında araştırmacılar çeşitli görüşler ortaya atmışlardır. Örneğin, Breitschneider (1888: 149) belgelerin Ming dönemine ait olduğunu ve 15. yüzyılda yazıldığını düşünür; Pelliot (1948: 138), belgelerin 1500-1575 yılları arasında yazıldığını kaydetmiştir. Ligeti (1967: 262), Aimot

nüshasına ait metinlerin 15. yüzyılın ikinci yarısına ait olabileceğini iddia etmektedir, ona göre bu dönemde Yabancılar Birimi'nde yazılan yabancı dillerdeki belgelerin gramer özellikleri artık kaybolmuştur. Ligeti, Hirth nüshasına ait metinlerde görülen Doğu Çağatay hanlarından Veys, İsen Buga, Yunus, Sultan Ahmed, Sultan Mansur ve Komul hükümdarı Şanba'dan hareketle bu metinlerin Veys Han döneminden (1418-1429) Sultan Mansur dönemine (1504-1543) kadar olan tarihi süreçte, yani 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyılın ilk yarısı arasındaki dönemde yazılmış olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Ligeti, Curçence Ofisi Belgeleri ve Moğolca Ofisi Belgelerinin 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyılın ilk yarısı arasındaki döneme ait olduğunu ve Yabancılar Birimine ait belgelerin de aynı tarihlerde yazıldığını ileri sürmüştür.

Uygurca Ofisi Belgelerindeki dökümanlar değerlendirildiğinde Komul'dan gelen belgelerin sayısı en fazladır ve toplam 19 adettir. Komul'dan gelen belgelerin içinde Yunus Wang'dan gelen de bir belge vardır, bunu getiren elçi muhtemelen Doğu Doğu Çağatay Han'ı Yunus Han'ın adını kullanmıştır. Ayrıca O dönemlerde Komul'da yaşadığını bildiğimiz Karakoylardan gelen 3 adet; Komul'a bağlı bir küçük şehir olan Lapçuk'dan gelen 1 adet belge bulunmaktadır. Komul'dan gelen belgelerde genelde hükümdar adı kaydedilmemiştir; ancak sadece 2 belgede Komul hükümdarları Şanba'nın (1492-1505) adını görebilmekteyiz.

Doğu Çağatay hanlarından gelen belgelerde elçilerin geldiği memleketlerin isimleri farklılık göstermektedir. Örneğin, Doğu Çağatay hanları, belgelerde daha çok Turfan ve Uygur hükümdarı olarak kaydedilmiş, bazen de Küsen, Vilayet ve Batı Yi hükümdarı olarak kaydedilmiştir. Aslında bu durum Doğu Çağatay hanlarının konargöçer hayatlarının bir yansımasıdır. Yani hanlar bazen Turfan da bazen Küsen de oturmuşlardır, bu da elçilerin geldikleri memleketin isminin farklı kaydedilmesine neden olmuştur.

Uygurca Ofisi Belgelerinde gördüğümüz elçilerin içindeki Hoca Hüseyin Mingatu adındaki şahıs Bedehşan hükümdarı Sultan Mehmed Wang, Küsen hükümdarlarından Uves Wang ve Turfan hükümdarı Esen Buga Wang tarafından saraya gönderilmiştir. Bahsi geçen 3 belgede görülen Hoca Hüseyin Mingatu'nun aynı kişi

olduğunu düşündüğümüzde belgelerde geçen hükümdarlardan Uves Wang, Doğu Çağatay Hanı Veys Han (1418-1429); İsen Buga Wang, İsen Buga Han (1429-1461) olmalıdır. Sultan Mehmed Wang ise Çin sarayına 1456 yılında haraç sunmuş olan Bedeşhan hükümdarı Sultan Mehmed olması gerekmektedir (Chen & Meng & Gao 2010: 917). Elçi Hoca Hüseyin Mingatu'nun Bedeşhan hükümdarı Sultan Mehmed'in adını kullanması onun Bedeşhanlı olabileceğini gösterir. Farsça kaynaklardan 15. yüzyılın ortalarında Bedeşhan'ın Doğu Çağatay Hanlığına bağlı olduğunu bilmekteyiz, bu da aynı elçinin hem Bedeşhan hükümdarının hem de Doğu Çağatay Hanlarının adını kullanmasına neden olmuştur.

Turfan ve Uygur bölgesi hükümdarı olarak kaydedilen İsen Buga Wang, Yunus Wang, Mahmud Wang ve Ahmed Wang sırasıyla Doğu Çağatay Hanlarından İsen Buga (1429-1461), Yunus Han (1468-1487), Sultan Mahmud Han (1487-1508), Sultan Ahmed Han (1487-1504) olmalıdır. Belgelerin içinde Sultan Ahmed Wang'ın evladı Çin Timur'den, Sultan Ahmed Wang'ın eşi Seyyid Devle Begim'den, yine onun torunu Hanike'den gelen birer tane belge bulunmaktadır. Farsça kaynaklarda buradaki 3 kişiden sadece Sultan Ahmed Han'ın evladı Çin Timur'un adı kaydedilmiştir (Yüsüp 2022: 289). Belgelerde Turfan hükümdarı olarak kaydedilen Sultan Ali Wang da yukarıda bahsettiğimiz Sultan Ali (1469-1479) olmalıdır. Birçok belgede sadece hükümdarların adı kaydedilmiş ancak hangi memlekete ait olduğu kaydedilmemiştir. Örneğin, Belgelerin ikisinde Sultan Mansur Wang olarak geçen Mansur Han'ın (1504-1543) adını görmekteyiz. Hükümdarların isminin önüne unvan olarak bazen Sultan, bazen Molla eklenmiştir, bazen de bu 2 unvandan hiçbiri görülmez; fakat bütün hükümdarların isminin arkasında Çin unvanı olan Wang'ı görmekteyiz. Koço hükümdarı olarak gösterilen Sakara Wang ve hangi memlekete ait olduğu kaydedilmeyen Tututai Wang hakkında başka kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanmaz. Manglay Suye bölgesinde kendi hakimiyetini kuran Duğlat beyi Ababekr (1462-1514) belgelerde 2 kez Aksu hükümdarı olarak kaydedilmiştir. Hoten'den gelen 4 adet belge bulunmaktadır ancak hükümdarın adı kaydedilmemiştir. Bedeşhan'dan gelen 4 adet belge kaydedilmiş, bu belgelerde

hükümdarların ismi Sultan Mehmed ve Çin Timur Wang olarak geçmektedir. Hirat'tan gelen 1 belge kaydedilmiş ancak hükümdarın adı kaydedilmemiştir. Belgeler arasında eski Uygurca biçimi Yum (yani Rum), Çince biçimi rong 戎 olan memleketin hükümdarı Sultan Baya tarafından gönderilen bir belge de bulunmaktadır, buradaki Rum hükümdarının Osmanlı Sultanı II. Beyazıt (1481-1512) olması muhtemeldir.

Belgelerde gördüğümüz Komul'dan gelen elçi Libayanda'nın 1498 civarında Komul'daki Karakoyların reisi olan Shibiyanada 失拜姻答 (Pelliot 1948: 139) olması muhtemeldir. 13 Ocak 1501 tarihli bir Çince kaynakta Ming sarayının; Turfan'daki Sultan Ahmed'in haraç sunmak için saraya gönderdiği Molla Fahuridin başkanlığındaki elçilik heyetine ipek, kumaş ve elbiseler hediye ettiği kaydedilmiştir (Chen 1984: 228). Bu Çince kaynakta gördüğümüz elçilik heyeti ile 16. ve 17. belgelerde görülen Sultan Ahmed'in gönderdiği Hoca Fahuridin Derviş'in başkanlığındaki elçilik heyeti aynı olmalıdır.

Uygurca Ofisi Belgelerinde Ming Dönemindeki Haraç Sistemi

Ming Hanedanı komşu ülkelere kendi saygınlığını göstermeye çalışmıştır. Batı bölgelerindeki hükümdarlara saraydan unvanlar, altın ya da bakır mühürler ihsan etmiştir. Sarayın, Batı Bölgeleri ile olan ilişkisinin temelinde Çin'in yabancı ülkelere uyguladığı kadim "haraç sistemi" yürürlükteydi.

Ming Hanedanı ile Batı Bölgeleri arasındaki ticaret 3 şekilde gerçekleşirdi: saraya sunulan haraç ve saraydan verilen hediye; elçilerin kabul edilmesini takiben 3-5 gün yapılabilen serbest ticaret; sarayın izni dışında gerçekleşen "yasadışı ticaret".

Haraç sistemine göre Batı Bölgelerinin yöneticileri kendi memleketlerine has ürünleri haraç olarak saraya sunarlardı. Ming sarayı sadece hükümdarların gönderdiği elçilerin gelmesine izin veriyordu ve elçilik heyetinde bulunanların sayısını sınırlamıştı. Batı Bölgelerinden gelen elçiler Çin'e geldiklerinde öncelikle Jiayuguan'e gelirlerdi; burada kendilerinin hangi ülkeden geldiklerini, heyetteki kişi sayısını, getirdikleri ürünleri, sayılarını ve

saraydan istenilen hediyeleri görevlilere bildirirlerdi. Görevliler verilen bilgileri kaydedip liste hâlinde saraya rapor (gelen yazı ya da belge olarak anlamlandırabileceğimiz laiwen 來文) ederdi. Uygurca Ofisi Belgelerinin içindeki çoğu metin bu raporlara dayanmıştır. Bu rapora göre Tören Bakanlığı (libu) 禮部 hangi elçilerin saraya gelip gelmeyeceğine karar verir, onaylanan elçiler için hediyeleri de önceden hazırlardı. Jiayuguan'de onay bekleyen elçilere Tören Bakanlığı'ndan elçilerin meşru olduğunun bir onayı olarak mühürlü belge (kanhe wenshu) 勘合文書 verilirdi. Yabancılar Birimi raporları hazırlama, çevirme, elçilerin meşru olup olmadığını tespit etme ve onlara mühürlü belge hazırlama gibi işlerle sorumluydu. Bazen elçilerin raporları ve elçilerin meşru olup olmadığını tespit etmek için Yabancılar Birimi'ndeki çevirmenler sınır bölgelerine gönderilirdi. Moğolca Ofisi Belgeleri arasında mühürlü belge metinleri de bulunmaktadır, burada “mühürlü belge” teriminin Moğolca biçimi *qamqooa-bilig biçig* olarak görülmektedir (Wuyungaowa: 186). Elçiler yanlarında iki dilde hazırladığı rapor ve mühürlü belgeyi bulundurduğu hâlde sadece başkente hareket edebilirlerdi.

Elçiler yol boyunca Çinli memurlar tarafından ağırlanır, yanlarına verilen tercümanlar eşliğinde Pekin'e ulaşırlardı. Pekin'e ulaştıklarında yabancı elçilik heyetinden sorumlu olan Tercümanlar Ofisi (Huitongguan) 會同館 adlı kurum yetkililerince misafir edilirdi. Bu sırada Tören Bakanlığı, elçileri kabule götürmek için hazırlıklara başlardı. Kabul gününün gelmesiyle elçiler saraya götürülür ve imparatora haraçlarını sunarlardı. Bunların karşılığında imparator onlara fazlasıyla ihsanda bulunur, hediyeler verirdi. Kabulden sonra elçilerin 3-5 gün serbest ticaret yapmalarına izin verilir, vaktin sona ermesiyle de ülkelerine dönmeleri gerekirdi. Aslında haraç sistemi Batı Bölgelerinden gelen elçiler için ciddi bir ekonomik gelir sağlamaktaydı.

Lakin haraç elçilerinin getirdiği bu eşyaların Ming Hanedanı için çok az faydası olurdu; çünkü haraç olarak getirilen eşyaların bazıları nadir ve alışılmadık şeyler, bazıları İmparatorun hoşuna gitmesini sağlamak için getirilen lüks nesnelere, bazıları ise Çin'de var olan şeylerdi. Öte yandan haraç elçilerine bağışlanan hediyeler haraç için

getirilen şeylere göre daha değerliydi. Bu sebepten haraç sistemi şeklindeki bu ticarete Batı Bölgelerinden gelen haraç elçileri daha kazançlı çıkıyordu. Elçilerin sunduğu haraçlar genelde ticari emtia mahiyetindeydi. Ming sarayı bu mallar için fiyat listesi oluşturmuştu.

İmparator Yongle'nın 1424 yılındaki ölümüyle Ming hanedanı ile Batı Bölgeleri ilişkilerinde kademeli bir değişimin meydana gelmeye başlamıştır. Moğollara (Dada) 韃靼 yapılan askeri seferler ağır şekilde başarısızlıkla sonuçlanmış, ayrıca 15. yüzyıl boyunca Ming Hanedanının askeri gücü gerilemiştir. Ming Hanedanının askeri zayıflığı, Batı Bölgelerinden gelen haraç elçilerinin kendi ekonomik çıkarlarını daha da gözetmelerine sevk etmiştir. Elçiler, ihsan edilen kâğıt parayı reddedip bunun yerine porselen, ipek, saten ve giysi gibi değerli mallar talep etmiş; ithal ettikleri ürünler için daha yüksek fiyatlar istemiş ve Pekin'e daha büyük maaşlarla gelerek saray harcamalarını önemli ölçüde artırmışlardır (Twitchett & Fairbank 1998: 255). Kaçakçılık artmış, saray ilk kez yabancı karşıtı bir politika izlemeye başlamıştır.

Elçilerin getirdiği haraçların içinde at en çok bulunur, sunulan atlar ise sarayın at ihtiyacından fazla olurdu. Saray ise sunulan atlara karşılık fazlasıyla hediyeler ihsan etmek durumundaydı, bu yüzden ekonomik olarak büyük zararlarla karşılaşır. Bazen "Tüccarlar kendilerini haraç elçisi olarak takdim edip, saraya çok sayıda at, deve ve yeşim taşı sunarlardı." (Chen & Meng & Gao 2010: 914). Burada görüldüğü gibi Batı Bölgelerinden gelen tüccarlar amaçlarına ulaşmak için kendilerini elçi olarak gösterip haraç sunmaya gelirlerdi. Bu tüccarlar tercümanlarla iş birliği yapar, onlara rüşvet verir böylelikle onların yardım ve desteğini sağlar, büyük kazançlar elde ederlerdi.

Ming Hanedanı, bu çeşit zararların önüne geçmek için birtakım önlemler aldı: haraç sunmaya gelecek elçilerin saraya gelmelerini periyodlara bağladı, elçilerin güzergahını belirledi, sahte isim ya da unvanla haraç sunulmasını önlemeye çalıştı, elçilerin sınır içinde kalacakları süreyi sınırladı, çayın Çin'den izinsiz olarak sınır dışına çıkartılmasını yasakladı (Twitchett & Fairbank 1998: 255). Bundan başka gelen elçilerden hem Çince hem de kendi ülkelerinin diliyle

rapor hazırlamalarını, bu raporda kendi hükümdarının adının zikredilmesini talep etti. Mesela Turfan hükümdarı Sultan Ahmed'in elçisi sadece Çince rapor sunduğu için onun kabule gitmesi onaylanmadı. Ancak elçilerin bu tür engelleri aşmaları zor değildi. Elçiler rüşvet yoluyla çevirmenlere Çince ve kendi dillerinde rapor yazdırırlardı (Ligeti 1967: 265).

Uygurca Ofisi Belgeleri, Batı Bölgelerinden gelen elçilerin Ming sarayına sunduğu haraçlar hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu belgelere göre saraya haraç olarak en çok at sunulmuştur, bu atların da birçok çeşidi kaydedilmiştir: *at* “at”, *aryumaq* “ulak at”, *ahta* “iğdiş at”, *kādin at* “batı atları”, *kök yurüj kādin at* “boz renkli batı atı”, *tobiçaq* “büyük batı atları”¹², *tolu at* “yedek at”. Evcil hayvanlardan *bota* “deve yavrusu” belgelerde 3 yerde görülür. Belgelerde haraç ürünleri listesinde vahşi hayvanlardan *arslañ šir* “aslan”, *ala bars* “benekli panter”, *altun yarmaqlıq bars* “leopar”, *qaraqulaq* “oselo” bulunmaktadır. Çinliler, haraç olarak sunulan bu vahşi hayvanların ülkelerinde bulunmasına pek sıcak bakmamışlardır. Ming kaynaklarında bu konudaki hoşnutsuzluklarını şu ifadelerle dile getirmişlerdir: “Kısıtlı hazineyle vahşi hayvanları beslemek hiç kârlı bir iş değil, akla yatkın değil. 以光祿有限之財，充人獸無益之費，殊為拂經。” (Chen & Meng & Gao 2010: 687). Batı Bölgelerinden getirilen haraçlarda değerli taşlardan belgelerde şunlar kaydedilmektedir: *qaş taş* “yeşim taşı”, *almas* “elmas”, *şişir* “akik”, *marcan* “mercan”. Haraç olarak sunulan tıbbi malzemeler şunlardır: *noşadır* “nişadır, amonyak tuzu, amonyum klorür”, *saparan* “safran”, *soya* “antilop boynuzu”. Ayrıca, belgelerde çeşitli ürünlerin haraç olarak sunulduğu görülür: *tasma* “tasma, kayış, deri ip”, *as tări* “as (hermelin) derisi”, *tākä tări* “teke derisi”, *bolut qılınč* “çelik kılıç”, *balıq tişi saplıq biçaq* “balık dişi şeklindeki bıçak” *aynaq* “gözlük”, *sup maqmur* “kadife”.

Belgelerde kaydedilen haraç edilen ürünlerin sayısı çok fazla değildir. Mesela, Oyratların haraç olarak sunduğu yüzlerce ata

¹² *Moğolların Gizli Tarihi*'ne göre Ögeday Han devrinde General Çarmagan Moğol sarayına Batı Asya'dan çeşitli mallar yanında bir miktar *t'obichau* 脫必察兀 西馬 每 (*tobiča'ut* Moğolca çoğul formudur) gönderdi. Bu terim “uzun bacaklı, uzun boyunlu batı atlarıdır” (Temir 1986: 195, 241).

rağmen Uygurca Ofisi Belgelerinde kaydedilen at sayısı sadece bir belgede 20 olarak geçer, diğer belgelerde ise haraç olarak sunulan at sayısı genellikle 10'dan daha azdır. Belgelerde değerli bir taş olan yeşim taşının miktarı da bir yerde 4 *jin* (2 kilo) ve başka bir yerde ise 5 *batman* (yaklaşık 2.5 kilo) olarak kaydedilmiştir. Ancak bazı eşyaların miktarı oldukça fazladır, mesela 20 adet gözlük, 30 adet antilop boynuzu ve 50 *jin* (25 kilo) safran.

Batı Bölgelerinden saraya sunulan haraçlara karşılık Ming sarayı da elçilere hediyeler ihsan ederlerdi. Belgelerde, saraydan verilen hediyelerin içinde en çok ipek ve kılık kıyafet malzemelerinin yer aldığını görüyoruz: *kök qızıl: quñ böz* “mavi ve kırmızı bez”, *öñi öñlüg torqu böz* “çeşitli renklerdeki ipek”, *torqu* “ipek”, *qarayay torqu* “rakun ipek”, *tavar* “saten”, *kök tavar* “mavi saten”, *sidam* “sade renkli kumaş”, *čäčäk sidam tavar* “işlemeli sade renkli saten”, *altun-luq tavar* “altın renkli saten”, *mañluñ tavar* “ejderha motifli saten”, *yayal toruy tavar* “uzun kollu elbise için saten”, *öñi öñlüg čäčäk sidam* “çeşitli renklerdeki çiçeklerle süslenmiş sade renkli kumaş”, *ton fuu için taşın* “kaban ve astar”, *altun-luq sančba kögüzluq* “altın renkli ipekle işlenmiş yelek”, *altunluq kögüz-luq* “altın renkli yelek”, *qızıl: quñ qarqumı* “kırmızı renkli brokar”, *šipkin qarqumı* “pembe renkli brokar”, *kändir ton fuu* “kendirden dokulan elbise”, *sarıy maqmur* “sarı renkli kadife”, *yayal toruy* “uzun kollu elbise”, *ton fuu* “elbise”, *altun köšigä* “altın renkli perde”, *nämürgä* “battaniye”, *tumaq börk* “deri börk”, *bädük börk* “büyük börk”, *at täpinkü* “bineğin karnını tozdan korumak için atın karnını saran ve eyerin altına konulan bir çeşit malzeme”, *qaş quur* “yeşim taşı ile süslenmiş kemer”. Elçilerin istediği hediyeler arasında altın ve gümüş emtialar bulunmaktaydı: *altun loñqa* “altın vazo”, *altun ayaq* “altın fincan”, *altun hupij* “altın demlik”, *altun quur* “altınla süslenmiş kemer”, *altun čaqdası* “altın kadeh”, *altun kümüš abčama* “altın veya gümüşten yapılan ibrik”, *altun kümüš yüzynij yuçu čilapči* “altın veya gümüşle yapılan yüz yıkamada kullanılan tas”, *kümüš abčama* “gümüş ibrik”, *kümüš hupij* “gümüş demlik”. Belgelerde kaydedilen hediye listesinde porselenler de sıkça görülür: *čini ayaq* “porselen kase”, *čini täpši* “porselen tepsi”, *čini hupij* “porselen demlik”, *čini qapqu* “porselen kutu”. Ayrıca iki

belgede, haraç gönderen hükümdarın sunduğu haraçlara karşılık kendi rütbelerinin yükseltilmesini talep ettiği görülüyor.

Uygurca Ofisi Belgelerinin Üslup Özelliği

Uygurca Ofisinde derlenmiş olan metinlerin büyük kısmı Batı Bölgelerinden Ming sarayına haraç için gelen elçilerin sunduğu belgelerdir, aynı zamanda saraydan sınır bölgelerindeki garnizonlara gönderilen fermanlar ve garnizonların gönderdiği raporlar da bulunmaktadır. Burada bahsi geçen belgeler üslup bakımından kendi içinde şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Elkap: Bu bölümde ilk olarak haraç getiren elçinin memleketi, hükümdarın adı ve unvanı yazılır, sonra elçinin adı kayda geçilir. Bazı belgelerde hükümdarın adı geçmez, sadece elçinin adı kayıtlıdır.

2. Nakil: Bu bölümde elçinin, yani ülkesinin mahcubiyeti yer alır. Elçinin az miktarda getirebildiği haraçların listesi bulunur.

3. Talep: Bu bölümde Ming imparatorunun kendi ülkelerine merhamet etmesi arz edilir ve sunulan haraçların karşılığında saraydan talep edilen hediyelerin listesi bulunur.

4. Tasdik Yazısı: Tasdik ya da tekit diye adlandırabileceğimiz bu bölüm genelde şu kalıp ile ifade edilir: *t[ä]ŋri haqan erinčkäp: län-min nätäg-mä utlı soyuryap : si öčip taptı yarlıq bilür* “Tanrı Hakan onlara acıdı ve lütuf gösterdi. (Elçi) ihsana ulaşmış muradına erdi. (Hakan arzları dinleyip) ferman verdi.”.

Bu yapıdaki iki belge bir grubu teşkil etmektedir, bu iki belgenin elkap ve tasdik yazısı aynıdır. Bu iki belgenin ilki elçinin getirdiği haraçların listesi, diğeri ise haraç karşılığında kendisine ihsan edilmesi istenen hediyelerin listesidir.

Yukarıda 4 bölüm hâlinde tasnif ettiğimiz yapı, Uygurca Ofisinde derlenen metinlerin çoğu için geçerlidir. Toyobonko koleksiyonunda bulunan iki metin (3 ve 8 numaralı metin) ise içerik bakımından bu tür belgelerden ayrılır ve yarlık olarak sınıflandırılabilir. Bu iki metnin üslubunu şu şekilde gösterebiliriz:

1. Elkap: Bu bölümde fermanı yazan kurumun veya görevlinin adı verilir, örneğin: *zuñbiñ bäg* (zongbingguan) 總兵館 “Başkomutan”.

2. Kitabe: Bu bölümde fermanla hitap edilen kurumun veya ilgili kişilerin ismi mevcuttur, örneğin: *qıdıy wi bäg cäriğ mui* (bianwei guanjun mei) 邊衛館軍每 “sınır garnizonlarında bulunan askerler”; *qıdıy bäg cäriğ* (bianguanjun) 邊官軍 “sınırdaki görevliler ve askerler”.

3. Nakil ve Talepler: Bu bölümde hitap edilen kurumun olası durumlardaki sorumlulukları ve vazifeleri belirtilmiştir.

4. Tasdik: Bu son bölümde kalıplaşmış bir ifade olan *ayır yazuq boşumas* “Ağır suç işleyenler affedilmeyecektir.” kullanılarak vazife edilen görevlerin kararlılıkla yerine getirilmesi istenir.

Çin Devlet Kütüphanesi’nde bulunan 4 numaralı metin ise içerik bakımından yukarıdaki formüle ettiğimiz 2 yapıdan ayrılır, bu metin sınırdaki garnizonlardan saraya sunulan bir rapordur, ayrıca Toyobonko koleksiyonundaki 8 numaralı fermana cevaben yazılmış gibi görünmektedir. Bu raporda sadece nakil ve talep kısmı yer almaktadır, başka bölümler bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Arat, Reşit Rahmeti. (2000). *Baburname: Babur’un Hatıratı*. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Bretschneider, E., (1888). *Mediaeval researches from eastern Asiatic sources; fragments towards the knowledge of the geography and history of central and western Asia from the 13th to the 17th century*. London : Trübner & Co.
- Cerensodnom, Dalantai; Taube, Manfred. (1993). *Die Mongolica der Berliner Turfansammlung* (Berliner Turfantexte. XVI.). Berlin: Akademie-Verlag.
- Chen Gaohua 陳高華 (1984). *Mingdai Hami Tulufan Ziliao Huibian* 明代哈密吐魯番資料彙編. Wulumuqi: Xinjiang Renmin Chubanshe.
- Chen Shimin 陳世明, Meng Nan 孟楠, Gao Jian 高健 (2010). *Ershisi Shi Tang Song Yuan Ming Shiqi Xiyu Shiliao Huibian* 二十四史唐宋元明時期西域史料彙編. Wulumuqi: Xinjiang Daxue Chubanshe.

- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*. Çev. M. Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hori Sunao 堀直. (1975). Min-dai no Tōrufan ni tsuite 明代のトウルファンについて. in *Machikaneyama Ronsō* 待兼山論叢, Dai 8-gō 第 8 號, Shigaku-hen 史學篇, pp. 13-37.
- Hu Zhenhua 胡振華 & Huang Runhua 黃潤華. (1982). *Mingdai Wenxian Gaochangguan Ke* 明代文獻《高昌館課》. Wulumuqi: Xinjiang Renmin Chubanshe.
- Keskin, Berker. (2020). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Kim Hodong. (1991). The Rise and Fall of the Hami Kingdom (1389-1513), in United Nations Educational Scientific and Cultural Organization ed. *Land Routes of the Silk Roads and the Cultural Exchanges Between the East and West Before the 10th Century*, Beijing: New World Press.
- Li Wenying 李文穎 (2017). *Mingdai Siyiguan Xintan* 明代四夷館新探. Nanjing Daxue Yuanshi Yanjiushi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nanjing.
- Li, Yong, Söng. (2015). HUÁ-YÍ-YÌ-YŪ'daki Uygurca Malzeme ve Sorunları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*. Cilt: 63 Sayı: 1, s. 23-36.
- Liao Dake 廖大珂 & Sun Wei 孫魏. Mingdai Siyiguan Chutan 明代四夷館初探. *Shilin* 史林, 2016 (4), pp. 79-88.
- Ligeti, L (1967). Documents sino-ouigours du Bureau des Traducteurs, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XX*.
- Mirza Haydar Duğlat. (2006). *Tarih-i Reşidî*. İngilizceye Çev. E. Denison Ross, Türkçe Çev. Osman Karatay. İstanbul: Selenga Yayınları.
- Mutlu, Betül (2013). *Gıyaseddin Nakkaş: Çin Seferatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Pelliot, P. (1948). Le Hôja et le Sayyid Hüsain de l'histoire des Mings, appendice III: le seu-yi-kouan et le Houei-t'ong-kouan. *T'oung Pao* 38, 81-290.
- Qiu Yihao 邱軼皓 (2019). *Menggu Diguó Shiyé Xià De Yuanshi Yu Dongxi Wenhua Jiāoliú* 蒙古帝國視野下的元史與東西文化交流. Shanghai: Shanghai Guyji Chubanshe.
- Qu Qiang 曲強. (2024), *14-17 Shiji Xiyu Difang Zhengzhishi Yanjiu* 14~17 世紀西域地方政治史研究, Zhongguo Renmin Üniveristesi Yayınlanmamış doktora tezi.

- Ross, E. Denison . (2006). Giriş, in *Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidi*. Çeviren Osman Karatay. İstanbul: Selenga Yayınları.
- Shōgaito, Masahiro 庄垣内正弘 . (1984). “Uigurukan Yakugo” no Kenkyū—Min-dai Uigurugo Kōgo no Saikōchiku 『畏兀兒館譯語』の研究—明代ウイグル口語の再構—. *Studies on the Inner Asian Languages 内陸アジア語の研究* 1. pp. 51-172. Kōbe 神戸: Kōbe-shi Gaikokugo Daigaku 神戸市外国語大学.
- Temir, Ahmet. (1986). *Moğolların Gizli Tarihi. 1. Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Twitchett, Denis & Fairbank, W. Mote. (1998). *The Cambridge History of China, Vol 08: The Ming Dynasty, 1368-1644, Part.2*. New York: Cambridge University Press.
- Wei Liangtao 魏良弢. (1994). *Yeerqiang Hanguo Shigang* 葉爾羌汗國史綱. Haerbin: Heilongjiang Renmin Chubanshe.
- Wuyun Gaowa 烏雲高娃. (2014). *Ming Siyiguan Dadaguan ji Huayiyiyu Dadaguan Laiwen Yanjiu* 明四夷館韃靼館及華夷譯語韃靼館來文研究. Beijing: Zhongguo Shehuikexue Chubanshe.
- Yao Sheng 姚勝 (2019). *Mingdai Tulufan yu Dalayi Yanjiu* 明代吐魯番與“大禮議”研究. Beijing: Jiuzhou Chubanshe.
- Yunusoğlu, Mağfiret Kemal (2012), *Ming Hanedanı Tercüme Odası Tarafından Hazırlanan Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1052, İstanbul.
- Yüsüp, Ablajan. (2022). “Shixuan Shenglijì” zhong suojian Chahetai xi zhuwang puxi shiliao liubian kao 《史選·勝利記》中所見察合台系諸王譜系史料流變考. in *Xiyu Wenshi* 西域文史 Vol. XVII, pp. 266-293.